

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MOLIYA-IQTISOD FAKULTETI

“MOLIYA” KAFEDRASI

ABDUNAZAROV SHERZOD ERGASH O‘G‘LI

**«KORXONA AYLANMA MABLAG‘LARINI
MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH»**

5230600 -“Moliya”- ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr darajasini olish uchun
yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

«Moliya» kafedrası mudiri

_____ i.f.n., dots. O.Komolov

«_____» _____ 2015 y.

Ilmiy rahbar: _____ k.o‘q.Chinqulov Q.

TOSHKENT - 2015

MUNDARIJA

betlar

KIRISH	3
I BOB. AYLANMA MABLAG'LARNING KORXONALAR FAOLIYATIDAGI O'RNI, IQTISODIY MOHIYATI VA TASNIFI.....	6
1.1. Aylanma mablag'larining iqtisodiy mohiyati va korxonalar faoliyatidagi ahamiyati	6
1.2. Korxona aylanma mablag'larning tasnifi va ularning o'ziga xos xususiyatlari.....	14
I bob bo'yicha xulosa.....	23
II BOB. KORXONALAR AYLANMA MABLAG'LARINI MOLIYALASHTIRISH JARAYONI AMALIYOTI TAHLILI	25
2.1. Respublikamizda korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirish usullari tahlili	25
2.2. Korxona aylanma mablag'larini bank kreditlari orqali moliyalashtirishning tahlili	33
II bob bo'yicha xulosa.....	48
III BOB. IQTISODIYOTNI MOLIYALASHTIRISH SHAROITIDA KORXONA AYLANMA MABLAG'LARINI MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	50
III bob bo'yicha xulosa.....	56
XULOSA	58
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	63

K I R I S H

Bitiruv malakaviy ishi mavzusining dolzarbligi. Moliya tizimining asosiy mustaqil sohalaridan biri korxonalar moliyasi hisoblanib, kapital, foyda va pul fondlarining shakllanishi va foydalanilishi bilan bog'liq pul munosabatlarini qamrab oladi. Aynan mana shu sohada daromadlarning asosiy qismi shakllanadi va iqtisodiyotning turli tarmoqlariga qayta taqsimlanadi hamda jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotiga turtki beradi.

Bu sohaga hukumatimiz tomonidan berilayotgan e'tibor bejizga emas. Zero, Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek:

«Banklar tomonidan faqat ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan kreditlar hajmi 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun ajratilgan kreditlar esa 1,3 martadan ziyod oshdi.»¹

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hali davom etayotgan bir paytda davlat byudjeti mablag'lari va kredit resurslariga boshqa sohalarda ham ehtiyoj sezilayotganligi, shuningdek korxona va tashkilotlarning oladigan foydasi miqdori sezilarli darajada kamayganligi hisobga olgan holda shuni aytishimiz mumkinki, mavjud moliyaviy resurslardan tejab-tergab, samarali va oqilona foydalanish bugungi kunning eng muhim talabidir.

Bozorni zarur iste'mol mollari bilan to'ldirishda korxonalarning o'rni nihoyatda katta ekanligi barchamizga ma'lum. Korxonalar iqtisodiyotni rivojlanishining ilk bosqichlarida faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yish, moliyaviy resurslarni optimal taqsimlash, daromadlarni maksimallashtirgan holda xarajatlarni kamaytirish yo'nalishlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero mazkur yo'nalishlarda to'g'ri olib borilgan kompaniya siyosati uning kelajak istiqbolini belgilab berishi mumkin. Yuqorida keltirilgan vazifalarga erishish bu

¹ Karimov I.A. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish — ustuvor vazifamizdir. T.: O'zbekiston. 2015 yi., 5-bet.

kompaniyalarda aylanma resurslardan foydalanishni samarali tashkil etish va uni rivojlantirish bilan bevosita bog'liq hisoblanadi. Korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirishda aylanma resurslardan foydalanishni samarali tashkil etish va boshkarish muhimdir.

Prezidentimiz I.A.Karimov "O'zbekistonda moliyaviy-iqtisodiy, byudjet, bank-kredit tizimi, shuningdek, iqtisodiyotning real sektori korxonalari va tarmoqlarining barqaror hamda uzluksiz ishlashini ta'minlash uchun yetarli darajada mustahkam zaxiralar yaratilganini va zarur resurslar bazasi mavjud ekanini..."¹ ta'kidlaganlaridek, korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida qator yengilliklar yaratib berilgan.

Bu sohada iqtisodiy munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda ham kompaniyalar moliyaviy munosabatlarida yuzaga kelayotgan muammolarni hal etish hayotiy tajribalar asosida takomillashtirilib borilganligini ko'rsatadi.

Shu boisdan, kompaniyalarda moliyaviy menejmentni tashkil etish keng institutsional islohotlarni ta'minlash omillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida kompaniyalarda vujudga keladigan moliyaviy muammolarni hal etish va muammolarni hal etishning iqtisodiy asoslarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish dolzarblik kasb etmoqda.

Bitiruv malakaviy ishi ishining maqsad va vazifalari. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirish manbalarining o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek aylanma resurslardan samarali foydalanish bo'yicha nazariy, amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Qo'yilgan asosiy maqsaddan kelib chiqqan holda bitiruv malakaviy ishida quyidagi **vazifalar** belgilandi:

- Aylanma mablag'larning iqtisodiy mohiyati va korxonalar faoliyatidagi ahamiyatini tadqiq etish;

¹ Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari . – T.:O'zbekiston, 2009. 56 bet

- Korxonalarda aylanma mablag'larning tasnifi va ularning o'ziga xos xususiyatlarini yoritish;
- Korxonada aylanma mablag'larni moliyalashtirish usullarini tahlil qilish;
- Korxonada aylanma mablag'larini moliyalashtirishda bank kreditlarining rolini tadqiq etish;
- Korxonalarda aylanma mablag'larni moliyalashtirish jarayonini takomillashtirish yo'llarini yoritish va hokazo.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti va predmeti. Bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat olib borayotgan korxonalar **tadqiqot ob'ekti** sifatida olindi. korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirishni nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etish ishning **predmetini** ifodalaydi.

Bitiruv malakaviy ishining nazariy-amaliy ahamiyati bo'lib, ishda korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan ochib berilganligi va amaliy jarayoni yoritilganligi hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishning tarkibiy tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ishi kirish qismidan, uchta bob, xulosa va takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I BOB. AYLANMA MABLAG'LARNING KORXONALAR FAOLIYATIDAGI O'RNI, IQTISODIY MOHIYATI VA TASNIFI

1.1. Aylanma mablag'larining iqtisodiy mohiyati va korxonalar faoliyatidagi ahamiyati

Ishlab chikarish jarayonida korxonalar aylanma mablag'larga ega bulishlari zarur. Aylanma mablaglar ishlab chikarish va uning uzluksizligini ta'minlashning moddiy asosi xisoblanadi. Ishlab chikarishda band bulgan aylanma mablaglar kattaligini belgilovchi asosiy omillar-bu, maxsulot tayyorlashning ishlab chikarish tsikli uzunligi, mehnatni tashkil kilish, texnika va texnologiyaning rivojlanish darajasi, mehnat predmetlari va kurollaridan foydalanish normalaridir. Maxsulot ishlab chikarilayotgan jarayonda aylanma mablaglarni tejamkorlik asosida sarflansa ulardan foydalanish samaradorligi yukori buladi; ishlab chikarilayotgan maxsulot birligiga sarflanuvchi xom ashyo, materiallar, yoki ilgi va energiya mikdori maxsulot sifatiga ta'sir kursatmagan xolda kanchalik kam bulsa maxsulot shunchalik arzonlashadi xamda aylanma mablaglar kamrok sarflanib maxsulot tan narxi kamayib foyda olish kupayadi.

Debitor qarzlarning mavjudligi, shuni ko'rsatadiki, korxona daromadsiz tekin kreditor sifatida namoyon bo'ladi, korxonaga tegishli vositalar boshqalar ixtiyorida bo'lib korxonaga hech qanday foyda keltirmaydi. Bunday holat keladigan pul oqimini uzoq davrga suradi va pul oqimi nettosini foydadan holis etadi va pul vositalarini qayta investitsiya qilinishiga olib keladi

Xom-ashyo va materiallar zaxiralari zarur bo'lgan normativ darajasidan ortiq bo'lsa pul oqimi chiqish darajasining o'sishiga olib keladi, ya'ni asos bo'ladi. Qimmatli hisoblangan tovar va materiallar, omborlardagi tayyor mahsulot, qayta sotishga ajratilgan tovarlar, jo'natishga mo'ljallab yuklangan tovarlar, tugallanmagan ishlab chiqarish, debitorlik qarzlari, hisobraqamlardagi pul qoldig'i va kassadagi pullar – turib qolgan resurslar bo'lib, aylanmadan chiqarib tashlangan va hech qanday foyda keltirmaydi.

Normativ – bu aylanma aktivlar optimal miqdorining ko‘rinishidir va korxona faoliyatining xususiyatidan kelib chiqqan holda qo‘llaniladi. Pul oqimini optimallashtirish maqsadida hisobdan tashqari qolgan pul vositalaridan xalos etish uchun aylanma mablag‘larni optimallashtirish tizimini qo‘llash lozim bo‘ladi. Agar normativdan yuqori bo‘lsa, unda pul vositalarining turib qolish xavfi paydo bo‘ladi, foydadan xolis bo‘ladi va normativdan ortiq zaxiralar (omborda saqlash, qo‘riqlash va h.k.) bilan bog‘liq xarajatlar o‘sib boradi. Normativdan pasayish esa, ishlab chiqarish uzluksizligining to‘xtashiga, pul mablag‘lari etishmasligiga va boshqa salbiy holatlarga olib keladi. Bundan kelib chiqadiki, normativga asoslanib ish yuritish doimiy nazoratni talab etadi.

Korxonaning kassa va hisobraqamidagi ortiqcha pul mablag‘larining mavjudligi oddiy ko‘rinishga ega bo‘lib, bu mablag‘lar korxona tomonidan samarali foydalanishi va daromad keltirishi ham mumkin edi. Korxona tomonidan pul oqimlarini optimallashtirishning maqsadlaridan biri optimal darajada uning likvidligini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. “Optimallik” investitsion faoliyatdan qo‘ldan chiqarilgan foydani baholashni hisobga olgan holda aniqlanadi. Moliyaviy resurslarni pul resurslariga safarbar qilishga intilish korxonani oldin egalik qilingan aksiyalarini realizatsiya qilish(sotish)ga majbur etadi, lekin bu holatda firma aksiyalardan dividend tarzida olayotgan daromadini yo‘qotishi mumkin. Bunda korxona tomonidan pul mablag‘larini ko‘paytirish yoki kelajakda dividendlardan daromad ko‘rishning qaysi biri maqbulligi xususida qaror qabul qilishga to‘g‘ri keladi. Yana shuni ta’kidlash mumkinki, korxona erkin pul mablag‘lariga ham egalik qiladi, lekin likvidlik darajasi tushib ketishi natijasida pul mablag‘larini aksiyalar uchun investitsiya qilishga yoki yuqori darajadagi ishlab chiqarish jihozlariga egalik qilish uchun sarflashga jazo olmaydi. Buning natijasida esa, qimmatli qog‘ozlar oldi-sotdidan dividend tarzida ko‘rilayotgan daromad va ishlab chiqarish hajmining oshirilishi quldan boy berilishi mumkin. Shu bois, pul mablag‘larini taqsimlashda ikki bir-biriga bog‘liq bo‘lgan maqsadlar, ya’ni korxona likvidligini qo‘llab-quvvatlash hamda rentabellikni ta’minlashni bir xil tarzda saqlab turish kerak.

Normativlarga asoslanib ish yuritish natijasida joriy faoliyatda kelayotgan pul oqimlarining o'sishini rag'batlantiradi. O'z navbatida, normativlar bozor kon'yukturasiga bog'liq ravishda ishlab chiqarish jarayoni shartlarining o'zgarib borishi natijasida tizimli ravishda qayta ko'rib boriladigan, egiluvchan bo'lishi kerak. Bunday siyosat korxona pul oqimlarini optimallashtirishda normativlarning ta'sirini ko'chaytiradi va kutilgan natijalarni keltiradi.

Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishda mehnat qurollari (asosiy fondlar) va ishchi kuchidan tashqari, aylanma resurslarga ham ega bo'lishi zarur. Aylanma mablag'lar ishlab chiqarishning aylanma fondlari va muomala fondlarini tashkil etishga mo'ljallangan pul fondlaridan iborat. Aylanma mablag'lar, qoidaga ko'ra, korxonaning hisob raqamida naqd pul ko'rinishida jamg'ariladi. Har bir korxonaning aylanma mablag'lari asosiy fondlarning texnik holati va mahsulot ishlab chiqarish dasturi bilan bog'liq. Korxona qanchalik katta va uning ishlab chiqarayotgan mahsulot turlari ko'p bo'lsa, aylanma mablag'lar shunchalik ko'p talab qilinadi. Aylanma mablag'lar ishlab chiqarish va uning uzluksizligini ta'minlashning moddiy asosi hisoblanadi. Umuman, bugungi kechayotgan global moliyaviy iqtisodiy inqiroz davrida takror ishlab chiqarishni ta'minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi.

“Aylanma mablag'lar” atamasidan tashqari “aylanma kapital” iborasi ham qo'llanilib, asosan iqtisodiy nazariya va xo'jalik yuritishning xorijiy tajribasidan olinadi. Mohiyatiga ko'ra, aylanma kapital korxona ishlab chiqarish kapitalining bir qismi bo'lib, uning qiymati ishlab chiqarishning har bir tsiklida ishlab chiqarilgan mahsulotga o'tkaziladi hamda ushbu tovarni sotgandan so'ng korxonaga qaytariladi. Aylanma kapital ko'pincha korxonaning pul mablag'lari hisoblanuvchi yoki ishlab chiqarish jarayonida pul mablag'lariga aylantiriluvchi harakatchan aktivlari qatoriga kiritiladi.

Iqtisodiy tabiati, bajaruvchi vazifalari va ishlab chiqarish jarayonidagi o'rniga qo'ra, “aylanma mablag'lar” va “aylanma kapital” o'rtasida sezilarli farq yo'q. Korxona doimiy kapitalining tarkibiy qismi sifatida ular xom-ashyo, yoqilg'i, energiya resurslari, yordamchi va boshqa materiallarda yuzaga keladi, shuningdek,

ishchi kuchlarini yollash va ularning mehnatiga haq to'lashga bo'nak (avans) tariqasida beriladi. Aylanma mablag'larga bo'lgan qo'shimcha talab banklardan olinadigan kreditlar hisobiga qoplanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning aylanma mablag'lariga etarli tarzda ega bo'lishi ularning normal faoliyat yuritishi garovi hisoblanadi. Shuni ham unutmaslik kerakki, ishlab chiqarayotgan mahsulot birligiga sarflanuvchi hom-ashyo, material, yoqilg'i va energiya miqdori mahsulot sifatiga ta'sir ko'rsatmagan holda qanchalik kam bo'lsa, mahsulot shunchalik arzonlashadi, hamda aylanma mablag'lar kamroq sarflanib, ulardan foydalanish samaradorligi yuqori bo'ladi.

Korxonalarning aylanma mablag'lari aylanma fondlari va muomala fondlariga taqsimlanadi. Bunday taqsimlash ularning moddiy-buyumlashgan tuzilishidan tashqari, ishlab chiqarish jarayoni va umuman, korxonaning iqtisodiy faoliyatidagi ishtiroki asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, taqsimlash rejalashtirishni tashkil qilishda hamda korxonaning ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarida aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojini aniqlashda katta rol o'ynaydi.

Aylanma ishlab chiqarish fondlari – korxona ishlab chiqarish fondlarining bir qismi bo'lib, bitta ishlab chiqarish tsikli davomida sarflanadi hamda natural shaklini o'zgartirib, o'z qiymatini to'lig'icha tayyor mahsulot tannarxiga o'tkazadi. Shu sababli aylanma ishlab chiqarish fondlari ishlab chiqarish jarayonining majburiy elementi va ishlab chiqarish xarajatlarining asosiy qismi hisoblanadi.

Korxona aylanma ishlab chiqarish fondlari qatoriga xom-ashyo va materiallar zahirasi, yarim tayyor mahsulotlar, yoqilg'i va energetika resurslari, qadoqlash va o'rov materiallari, ehtiyot qismlar, tugallanmagan ishlab chiqarish va kelajakdagi xarajatlarni kiritish mumkin. Rejalashtirish, sistemali hisob va hisobotni tashkil qilish uchun qulaylik yaratish maqsadida aylanma ishlab chiqarish fondlari uch guruhga bo'linadi.

Muomala fondlari korxonaning tayyor mahsulot zahirasini yaratish uchun mo'ljallangan pul mablag'lari, shuningdek, chek va veksellar, aktsiyadorlarning

qarzlari, turli xil debitorlik qarzlari, bank va kassalarning hisob raqamlaridagi mablag'lardan iborat bo'ladi. Muomala fondlari va aylanma ishlab chiqarish fondlari majmuasi, korxonaning aylanma mablag'lari (kapitali)ni tashkil qiladi.

Ishlab chiqarishda band bo'lgan aylanma mablag'lar kattaligini belgilovchi asosiy omillar – bu, mahsulot tayyorlashning ishlab chiqarish tsikli uzunligi, mehnatni tashkil etish, texnika va texnologiyaning rivojlanish darajasi, mehnat predmetlari va qurollaridan foydalanish normalaridir. Aylanma mablag'lar kattaligi, shuningdek, mahsulotlarni sotish sharoitlari, ta'minot va mahsulotni sotish tizimini tashkil qilish darajasi bilan ham bog'liq bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan holatlardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, aylanma mablag'lardan quyidagi hollarda foydalaniladi:

- xom-ashyo, material, ehtiyot qismlar hamda ishlab chiqarishni tashkil qilishda zarur bo'lgan boshqa mehnat predmetlari;
- ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilinuvchi elektr energiyasi, yoqilg'i kabi resurslar uchun haq to'lash;
- korxonani tashkil etish va faoliyat yuritish davrida oylik ish haqi to'lanishi;
- soliq va boshqa majburiy to'lovlarni to'lash.

Bozor munosabatlari va deyarli barcha resurslar taqchilligi sharoitlarida aylanma mablag'lar, birinchi o'rinda moddiy resurslardan ratsional foydalanish va ularni shakllantirish zahiralarini izlab topish har bir korxona oldida turgan muhim vazifa hisoblanadi. Bunda zahira deganda, moddiy va pul resurslarini yaxshilashning yuzaga kelgan yoki yuzaga kelayotgan, lekin hali foydalanilmagan (to'liq yoki qisman) imkoniyatlarini tushunish lozim.

Bu zahiralar kelib chiqishi va foydalanilishiga ko'ra xalq xo'jaligiga va tarmoqlarga tegishli yoki tarmoqlararo, ishlab chiqarish ichidagi (zavod, tsex va hokazo) turlariga bo'linadi. "Korxona iqtisodiyoti"da ichki ishlab chiqarish zahiralarini – ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil qilish hamda texnika va texnologiyani takomillashtirish, mahsulotlarning yangi va yanada mukammal turlarini o'zlashtirish, ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini oshirish bilan

bevosita bog'liq bo'lgan moddiy resurslardan foydalanishni yaxshilash imkoniyatlari, katta ahamiyat kasb etadi.

Aylanma tuzilmalarni rejalashtirish va boshqarishning hozirgi paytdagi amaliyotida ushbu mablag'larning tarkibi va tuzilmasini baholash va tahlil qilishga, shuningdek, ularning funktsional roli va harakatiga katta e'tibor qaratiladi. Aylanma ishlab chiqarish fondlari korxona aylanma mablag'larining eng faol qismi bo'lsa, muomala fondlari ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etmaydi hamda yangi iste'mol qiymatini yaratmaydi. Bu yerda umumiy qoida shundayki, aylanma mablag'lar doimo aylanishda bo'lishi zarur – ularning samaradorligi va korxona iqtisodiyotiga ta'siri aynan shunda ko'zga tashlanadi.

Aylanma ishlab chiqarish fondlari korxona aylanma mablag'larining asosiy va salmoqli qismi sifatida o'z tarkibiga quyidagilarni qamrab oladi:

-ishlab chiqarish zahiralari – bu ishlab chiqarish jarayonida ishlab chiqarishga kiritish uchun tayyorlangan hamda xom-ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, yoqilg'i, xarid qilinuvchi yarim tayyor mahsulotlar, butlovchi qismlar, qadoqlash va o'rov materiallari, asosiy fondlarni ta'mirlash uchun ehtiyot qismlar, yoqilg'i-moylash materiallaridan tashkil topuvchi mehnat predmetlari;

-tugallanmagan ishlab chiqarish va korxonada tayyorlangan yarim tayyor mahsulotlar – bu, ishlab chiqarish jarayonida foydalanishga topshirilgan hamda ishlov berish va yig'uv jarayonida bo'lgan, lekin ishlab chiqarish jarayoni to'liq tugallanmagan hamda ushbu korxonada keyinchalik ishlov berilishi lozim bo'lgan mehnat predmetlari;

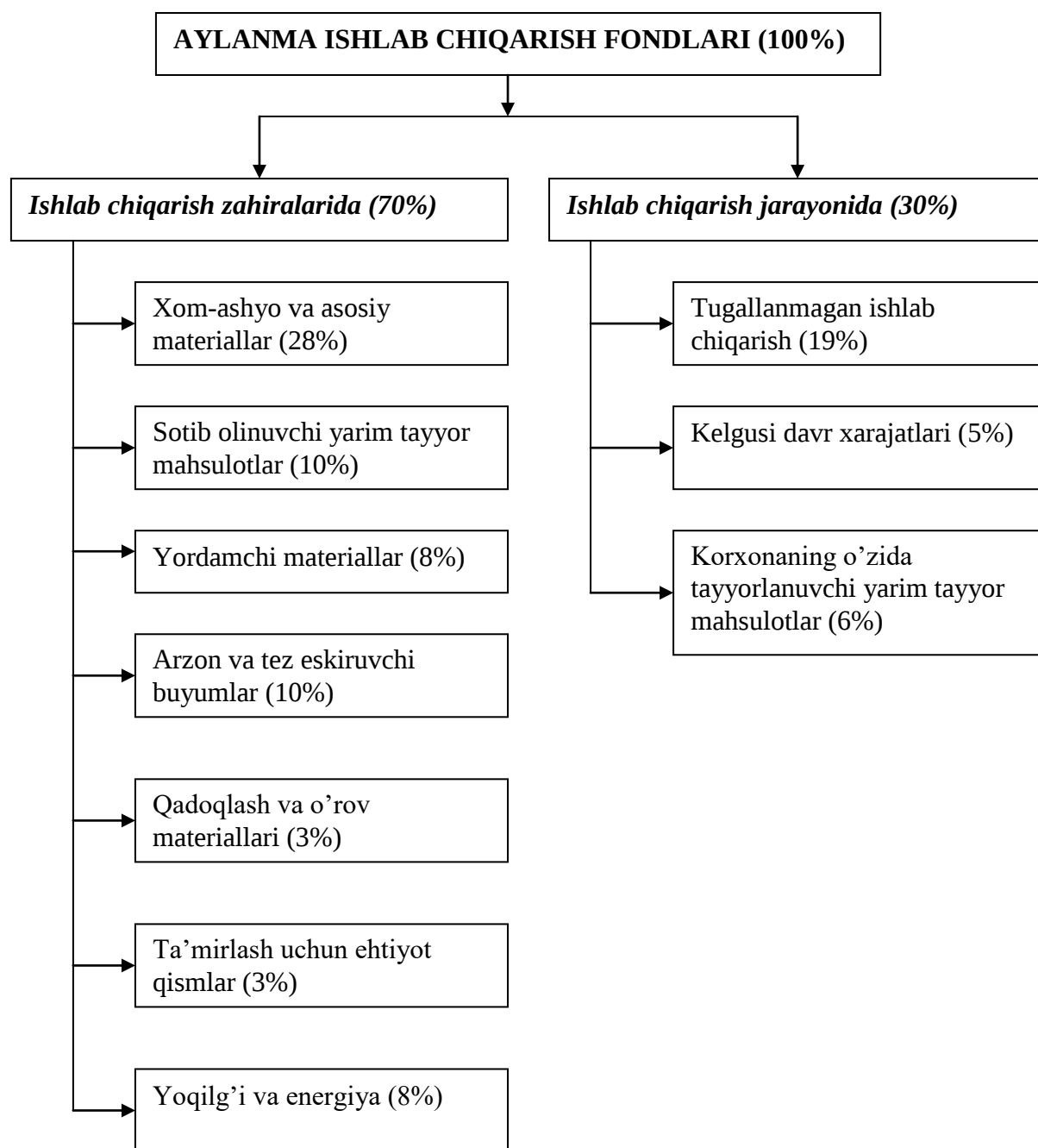
-kelgusi davr xarajatlari – ayni paytda ishlab chiqarilayotgan, lekin kelajakdagi mahsulotlarga mansub bo'lgan yangi turdagi mahsulotlarni tayyorlash va o'zlashtirish xarajatlari (masalan, asbob-uskunalarni qayta rejalashtirish, mahsulotlarning yangi turlarini tayyorlash va loyihalashtirishga sarflanuvchi xarajatlar va boshqalar).

Aylanma ishlab chiqarish fondlari alohida tarkibiy qismlari yoki elementlari o'rtasidagi foizlarda ifodalanuvchi o'zaro munosabatlar aylanma ishlab chiqarish fondlarining tuzilmasini tashkil etadi. Aylanma ishlab chiqarish fondlari va

muomala fondlari o'rtasidagi xuddi shunday foizlardagi munosabatlar korxona aylanma mablag'larining tuzilmasi deb ataladi. 1-rasmda korxona aylanma mablag'larining taxminiy (namunaviy) tuzilmasi ko'rsatilgan.

1-rasm

Korxona aylanma mablag'larining namunaviy tuzilmasi²

Rasm ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, ishlab chiqarish zahiralari aylanma ishlab chiqarish fondlarining asosiy qismini tashkil qiladi. Biroq bozor

² "Moliya" ilmiy jurnali, 2009 y., 4-son, 43-bet.

iqtisodiyoti, ayniqsa, barcha resurslar taqchilligi sharoitlarida ishlab chiqarish zahiralarning haddan tashqari oshirib yuborilishi korxona iqtisodiyotiga salbiy ta'sir qilishidan tashqari, resurslarni "bog'lab" qo'yadi hamda ularning yo'qotilishiga olib keladi. Shu sababli aylanma mablag'lar hajmini optimallashtirish va ularni mahsulot ishlab chiqarish dasturlariga mos holga keltirish korxonaning tejamkorlik rejimida faoliyat yuritishi katta ahamiyatga ega bo'ladi.

1-jadval³

Aylanma mablag'larning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, % da.

Aylanma fondlarning guruh va elementlari	Butun sanoat	Qora metal-lurgiya	Mashina-sozlik	Ener-getika	Engil sanoat	Oziq-ovqat sanoati
1. Ishlab chiqarish zahiralari	70.2	65.0	55.3	98.3	90.0	78.8
Jumladan: xom-ashyo va asosiy materiallar	46.2	23.8	37.5	-	76.7	52.2
Yordamchi materiallar	6.6	11.0	2.3	24.1	5.7	6.1
Yoqilg'i	1.7	2.0	0.7	37.4	0.5	1.6
Ta'mirlash uchun ehtiyot qismlar	3.9	11.0	2.0	23.0	1.7	2.0
Qadoqlash va o'rov materiallari	3.0	0.5	0.6	0.3	1.2	11.3
Instrumentlar, xo'ja-lik asboblari va qim-mat bo'lmagan, tez eskiruvchi boshqa predmetlar	9.8	16.7	12.2	19.5	3.2	5.6
2. Tugallanmagan ishlab chiqarish va korxonada tayyorlangan yarim tayyor mahsulotlar	24.0	18.3	42.2	0.5	9.8	19.5
3. Kelgusi davr xarajatlari va boshqa mehnat predmetlari	5.8	16.7	2.5	1.2	0.2	1.7
Jami aylanma ishlab chiqarish fondlari	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi korxonalarning aylanma mablag'lari ishlab chiqarishning texnologik tashkil etish xususiyatlariga ko'ra, bir-biridan farq

³ Bozor, pul va kredit jurnali, 2010 yil 1-son.

qiladi. Bu xususiyatlarning xarakteri ishlab chiqarilayotgan mahsulot turi va murakkabligi, ixtisoslashtirish darajasi, mahsulotni realizatsiya qilish sharoitlari va shu kabilar bilan izohlanadi. Aylanma mablag'lar tuzilmasining tarmoqlar bo'yicha farqlanishini quyidagi jadval orqali bilib olish mumkin:

Aylanma fondlar tuzilmasi nafaqat sanoatning turli tarmoqlarida, hattoki bir tarmoq va bir korxonaning o'zida ham farqlanadi. Bunday farqlanishga turli hildagi xom-ashyo va materiallar, ishlab chiqarish texnologiyasi va texnikasidagi farqlar, korxonalarning geografik joylashuvi, ishlab chiqarishning tashkil etilishi va mehnat taqsimoti, moddiy texnika ta'minoti sabab bo'lishi mumkin.

1.2. Aylanma mablag'larning tasnifi va ularning o'ziga xos xususiyatlari

aylanma mablag'larni ishlab chiqarishda ishtirok etish xarakteri va unga ta'sir etish darajasi, tashkil qilish printsipti, hosil bo'lish manbalariga ko'ra tasniflash mumkin.

Ishlab chiqarishda ishtirok etish xarakteriga ko'ra aylanma mablag'larni 2 guruhga:

- A) ishlab chiqarish sohasiga xizmat ko'rsatuvchi;
- B) muomala sohasidagi mablag'larga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga – moddiy resurslardan tashkil topgan aylanma fondlar;

Ikkinchi guruhga – tovar va pul shaklida, shuningdek tugallanmagan hisob-kitoblar shaklida bo'lgan muomala fondlari kiradi.

Hosil bo'lish (moliyalashtirish) manbaiga ko'ra aylanma mablag'lar:

- A) o'z mablag'lari va unga tenglashtirilgan mablag'lar;
- B) jalb qilingan (qarz) mablag'lariga ajratiladi.

Korxonaning o'z aylanma mablag'larini tashkil qilish manbalari quyidagilardan iborat:

1. Dastlab korxonaning tashkil bo'lish vaqtida shakllangan mablag'lari (davlat korxonasi bo'lsa byudjet manbalari, qo'shimcha korxona bo'lsa –

investitsiya mablag'lari, xususiy korxona bo'lsa – tadbirkorning shaxsiy mablag'lari) hisobiga bo'lib, ular o'z aksini korxonaning ustav fondida topadi.

2. Xo'jalik yuritish jarayonida:

A) korxonaning olgan foydasi hisobiga;

B) agar korxonaning olgan foydasi etarli bo'lmasa, u holda bank krediti hisobiga;

C) aylanma mablag'larni tashkil qilishning o'ziga xos manbalaridan biri barqaror passivlardir.

Korxona o'z mablag'lariga “barqaror passivlar” turkumiga kiritiladigan qismi ham shartli ravishda tenglashtiriladi.

Korxonaning oborotida bo'lgan va bir hisobot davridan ikkinchisiga o'tib turadigan qisqa muddatli qarzlarning ba'zi moddalarini “barqaror passivlar” deyiladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- ishchi va xizmatchilarning ish haqi bo'yicha doimo o'tib turadigan qarzlari;

- ijtimoiy sug'urta ajratmalari bo'yicha qarzlari;

- kelgusi davr xarajatlari va to'lovlarini qoplash rezervlari va hokazolar.

Korxonaning qarz mablag'lari esa asosan bank qarzi hisobiga yoki har xil kreditor qarzlari hisobiga tashkil topadi, ular asosan mavsumiy xususiyatga ega. Kreditor qarzlari quyidagilarni kiritish mumkin:

- mol etkazib beruvchilar va pudratchilar bo'yicha qarzlari;

- byudjet bo'yicha qarzlari;

- sho'ba korxonalarga qarzlari;

- uyushma korxonalariga qarzlari;

- byudjetdan tashqari to'lovlar bo'yicha qarzlari;

- boshqa kreditor qarzlari.

Agar korxona qarz mablag'larining muomaladagi ulushi qancha ko'p bo'lsa, korxonaning ishlab chiqarish jarayoni shuncha qiyinlashadi. Aylanma mablag'larda muddati o'tgan debitorlik qarzlari ham bor bo'lsa, sarmoyaning harakatchanligi yanada susayib ketishi mumkin.

Aylanma mablag'larni sifat jihatidan baholash uchun o'z mablag'larining muomaladagi ulushi va o'z aylanma mablag'larining o'z mablag'lari umumiy summasidagi ulushi hisoblab chiqilishi kerak.

Mablag'larning umumiy summasida o'z mablag'lari ustunlik qiladigan korxona barqaror korxona hisoblanadi. O'z aylanma mablag'larining o'z mablag'lari umumiy summasidagi ulushi muomalada qancha o'z mablag'lari borligini ko'rsatadi.

Balans ma'lumotlariga qarab, korxonaning aylanma mablag'lari qanday manbalar hisobiga tashkil etilganligi o'rganiladi. Buni o'rganishning zarurligi shundaki, korxonalarning moliyaviy barqarorligi kredit olishga layoqatliligini aniqlashda o'zlik va qarz mablag'lari manbalari bilan qay darajada (qanday nisbatda) ta'minlanganlik ko'rsatkichi muhim ahamiyatga ega.

Korxonada ularning mulk shakli va faoliyat turidan qat'iy nazar aylanma mablag'lar tashkil qilish printsipiga ko'ra

A) me'yori belgilanadigan aylanma mablag'lar;

B) me'yori belgilanmaydigan aylanma mablag'larga ajratiladi.

Me'yori belgilanadigan aylanma mablag'larga quyidagilar kiritiladi:

1. Asosiy xom-ashyo materiallari;
2. Yordamchi materiallar;
3. Chetdan sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar;
4. Yoqilg'i;
5. Ta'mirlash uchun zarur bo'lgan ehtiyot qismlar;
6. Tara yoki idishlar;
7. Tugallanmagan ishlab chiqarish;
8. Tayyor mahsulot;
9. Kelgusi davr xarajatlari.

Me'yori belgilanmaydigan aylanma mablag'lar tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

1. Hisob-kitob schyotidagi pul mablag'lari;
2. Kassada (mavjud) bo'lgan pul mablag'lari;

3. Valyuta schyotidagi tushum;
4. Muddati o'tgan debitor va kreditor qarzlari.

Vazirlar Mahkamasining “Vazirliklar, idoralar va korxonalarning normativ aylanma mablag'lari to'g'risida”gi 1997 yil 25-fevraldagi 108-sonli qaroriga ko'ra aylanma mablag'lar yig'ma normativi belgilandi. Unga ko'ra bir so'mlik joy bir mahsulot ishlab chiqarish uchun necha tiyinlik xarajat qilinishi va normativiga qadar bo'lgan aylanma mablag'lar me'yori uchun moliyalashtirish tarkibida o'z mablag'lari, bankning qisqa muddatli kreditlari va byudjet mablag'lari ajratib berilishi belgilab qo'yilgan. Bu qarorga o'zgartirishlar kiritilib, Adliya Vazirligida ro'yxatdan o'tkazilib 1999 yil 26 aprelida 27-sonli qarori bilan qonun tariqasida tatbiq etildi. Unga ko'ra, bir so'mlik tovar mahsuloti ishlab chiqarish uchun xo'jalik sub'ektlariga, Vazirlik, tashkilot va korxonalarga necha tiyinlik yig'ma normativ hisobga olinishi va zahira summasi belgilandi. Bu qonunga asosan aylanma mablag'larining yig'ma normativini bir so'mlik tovar mahsuloti ishlab chiqarish uchun eng ko'p zahira summasi 0.83 so'm deb belgilangan. Xo'jalik sub'ektlarida uning mulk shakli va faoliyat turiga qarab yuqorida qayd etilgan, me'yori beligalanadigan, aylanma mablag'larning tarkibidan asosiy xom-ashyo materiallari, yordamchi materiallar, chetdan sotib olingan yarim tayyor mahsulotlar va yoqilg'i bo'yicha rejadagi yilning oxiriga zahira yoki me'yorini hisoblash amalga oshiriladi.

Korxona yil oxiriga tayyor mahsulot bo'yicha me'yorini belgilash quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Tayyor mahsulot uchun zahira kunlari soni me'yori quyidagi ko'rsatkichlardan tashkil topadi yoki shakllanadi:

- texnik nazoratdan o'tkazish – kunda;
- saralash, idishlarga joylashtirish, taxlash;
- tayyor mahsulotlarni jo'natish uchun tranzit me'yorini (normativini) hosil qilish;
- tayyor mahsulotlarni jo'natish uchun bankda hujjatlarni rasmiylashtirish uchun ketadigan vaqt – kunlarda.

2. Tayyor mahsulot bo'yicha yillik smeta xarajatlarini 4 kvartal uchun mo'ljallangan tovar mahsulotining ishlab chiqarish tannarxi ko'rsatkichi asos qilib olinib kvartaldagi kunlar asosida, ya'ni 90 kunlik ishlab chiqarilayotgan tayyor mahsulotning tannarxi hisoblanib, yuqorida tayyor mahsulot uchun hisoblangan zahira kunlari soniga ko'paytirilib, yil oxiriga tayyor mahsulot bo'yicha zahirasi hisoblanadi.

$$NR = O * D$$

Bu yerda: O – bir kunlik xarajat, ishlab chiqarish tannarxida;

D- zahira kunlari soni.

Aylanma mablag'lar buxgalteriya balansi aktivining 2-bo'limida, ya'ni "oborot aktivlari" degan bo'limida aks ettiriladi. Aylanma mablag'lar 3 guruhga bo'linadi:

1. Ishlab chiqarish zahirolari va xarajatlar (xom-ashyo, materiallar, energiya, yoqilg'i, tugallanmagan ishlab chiqarish va hakoza);
2. Pul mablag'lari va qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar;
3. Debitorlik qarzlari.

Aylanma mablag'larning alohida qismlari turli xil vazifalarni bajaradi. Aylanma mablag'lar ishlab chiqarish jarayonidagi rolga qarab, ishlab chiqarish fondlari va muomala fondlariga bo'linadi.

Ishlab chiqarish fondlari – bu ishlab chiqarish jarayonidagi mehnat predmetlaridir, ya'ni: xom-ashyo, asosiy va yordamchi materiallar, tugallanmagan ishlab chiqarish, yoqilg'i va boshqalar.

Muomala fondlari muomala jarayoni uchun xizmat qiladi, muomala, realizatsiya jarayonida qatnashadi. Bunga tayyor mahsulot, yuklab jo'natilgan tovarlar, pul mablag'lari, debitorlik qarzlari kiradi.

Aylanma mablag'lar rejalashtirish, nazorat qilish, boshqarish amaliyotiga qarab me'yori belgilanadigan normativ va me'yori belgilanmaydigan aylanma mablag'larga bo'linadi.

Korxonalar o'z mablag'lari hisobiga ishlab chiqarish zahirolari, tugallanmagan ishlab chiqarish va ombordagi tayyor mahsulot qoldig'ini

shakllantiradilar. Bu zahira va qoldiqlar miqdorini korxona o'zi rejalashtiradi va ular me'yori belgilanadigan aylanma mablag'lar deb yuritiladi. Bir qator aylanma mablag'lar elementlariga (jo'natilgan tovarlar, pul mablag'lari, hisob-kitobdagi mablag'lar) me'yor belgilanmaydi va me'yori belgilanmaydigan aylanma mablag'lar deyiladi. Ularni shakllantirish manbai jalb qilingan mablag'lardir.

Aylanma mablag'larni moliyalashtirish manbaiga ko'ra, o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'larga bo'linadi.

O'z aylanma mablag'lar mavjud summasi quyidagicha aniqlanadi:

$$AM = O'MM - UMA + UMQ + UMK$$

Bu yerda,

O'MM – o'z mablag'lari manbai (passiv 1-bo'lim yakuni)

UMA – uzoq muddatli aktivlar (aktiv 1-bo'lim yakuni)

UMQ – uzoq muddatli qarzlar

UMK – uzoq muddatli kreditlar

Aylanma mablag'larni elementlari bo'yicha quyidagilarga ajratish mumkin: ishlab chiqarish zahiralar, tugallanmagan ishlab chiqarish, tayyor mahsulot, pul mablag'lari, debitorlik qarzlari.

Likvidliligiga qarab, ya'ni aylanma mablag'larning pulga aylanish tezligiga qarab: mutloq likvid mablag'lar, tez sotiladigan aylanma mablag'lar, sekin sotiladigan aylanma mablag'larga bo'linadi.

Kapital sarflashning tavakkalchilik, risk darajasiga qarab quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

-minimal riskli aylanma mablag'lar: pul mablag'lari va qisqa muddatli moliyaviy qo'yilmalar;

-kam riskli aylanma mablag'lar: debitorlik qarzlari (muddati o'tgan, shubhaliliardan tashqari), ishlab chiqarish zahiralar (turib qolganidan tashqari) tayyor mahsulot va tovarlar qoldig'i (talab yo'qlaridan tashqari);

-o'rta riskli aylanma mablag'lar: arzon va tez eskiruvchan buyumlar, tugallanmagan ishlab chiqarish, kelgusi davr xarajatlari;

-yuqori riskli aylanma mablag'lar: shubhali debitor qarzdorligi turib qolgan ishlab chiqarish zahiralari, talab bo'lmagan tayyor mahsulot va tovarlar.

Korxonaning moliyaviy holati ana shu aktivlarga joylashtirilgan mablag'larning qanchalik real pulga aylanishiga bog'liq.

2- jadval

Aylanma mablag'larning guruhlanishi⁴

Ishlab chiqarishdagi roliga qarab	Aylanma mablag'lar elementlari bo'yicha	Shakllantirish tamoyiliga ko'ra	Moliyalashtirish manbaiga ko'ra
Ishlab chiqarish fondlari	Ishlab chiqarish zahiralari: 1) Xom-ashyo, asosiy materiallar, sotib olingan yarim fabrikatlar 2) Yordamchi materiallar 3) Yoqilg'i 4) Tara (qadoqlash va qadoqlash materiallari) 5) Remont uchun ehtiyot qismlar 6) Arzon va tez eskiruvchi buyumlar, tugallanmagan mahsulot xarajatlari 7) Tugallanmagan ishlab chiqarish va o'z yarim fabrikatlari 8) Kelgusi davr xarajatlari	Me'yori belgilanadigan mablag'lar	O'z aylanma mablag'lari
Muomala fondlari	Tayyor mahsulot: 9)Ombordagi mahsulot 10)Jo'natilgan mahsulot 11) Pul mablag'lari 12) Debitor qarzlari	Me'yori belgilanmaydigan aylanma mablag'lar	Jalb qilingan aylanma mablag'lar

3. Korxonada yuqorida alohida tuzilgan aylanma mablag'larning me'yoriy hisob-kitobidan foydalanib, moliya rejasini tuzish uchun yana bir hisob-kitob – aylanma mablag'lar yig'ma normativining hisob-kitobi tuziladi.

Ushbu jadvalga quyidagilarni ilova qilamiz:

- 5 qator: ta'mirlash uchun zarur bo'lgan ehtiyot qismlar bo'yicha yil boshiga nisbatan normativ yoki me'yori 6% ga o'sishi mo'ljallangan;

- 6 qator: tara yoki idishlar bo'yicha yil oxiriga normativ yil boshiga nisbatan 5000 ming so'mga o'sishi mo'ljallangan;

⁴ Matn asosida talaba tomonidan tuzildi

3- jadval

Aylanma mablag'lar yig'ma normativining hisob-kitobi⁵

№	Aylanma mablag'lar tarkibi	Yil boshiga normativi	Xarajat		Me'yordagi zahira kuni, %	Rejadagi yilning oxirgi me'yori	Me'yorning o'sishi (+,-)
			IV chorak	Bir kunlik			
1.	Asosiy xom-ashyo materiallari	10320	33723	374.7	30	11241	921
2.	Yordamchi materiallar	678	2286	25.4	35	889	-211
3.	Yoqilg'i	532	2124	25.6	25	590	58
4.	Ta'mirlash uchun zarur bo'lgan ehtiyot qismlar	1460	Mo'ljallangan o'sish 6%			1547.6	87.6
5.	Tara yoki idishlar	104	Mo'ljallangan o'sish 5000			109	5
6.	Tugallanmagan ishlab chiqarish	1670	56158.2	623.9	4	2495.6	825.6
7.	Kelgusi davr xarajatlari	59	-	-	-	59	-
8.	Tez eskiruvchi buyumlar	6258	Mo'ljallangan o'sish 7%			6696.1	438.1
9.	Tayyor mahsulot	3680	57743.2	641.6	5	3208	-472

- 7 qator: kelgusi davr xarajatlari yil oxiriga me'yori hisobot yilida o'zgarishsiz qoladi;

- 8 qator: kam baholi tez eskiruvchi buyumlar uchun normativ yil oxirida, yil boshiga nisbatan 7% ga o'sishi mo'ljallangan

Jadvaldagi ma'lumotlarda aylanma mablag'larning yig'ma normativi bo'yicha yil oxiriga bo'lgan ko'rsatkichni yil boshidagi normativi bilan solishtirish asosida **normativning o'sishi yoki kamayishi** aniqlanadi.

Jadvaldagi ma'lumotlarda yil oxiridagi normativ yil boshiga nisbatan o'sishi mo'ljallangan. Bu korxona faoliyati uchun qo'shimcha xarajat hisoblanib, korxonaning moliya menejmenti tomonidan bu xarajatlarni qoplash manbalari hisob-kitobi tuziladi.

Aylanma mablag'lar noromativining o'sgan qismini moliyalashtirish

⁵ "Buxgalteriya hisobi" fanidan ma'ruzalar matni, Toshkent 2014

manbalarini bir qator aylanma resurslar orqali hisoblanadi.

Aylanma mablag'larni moliyalashtirish manbalari ma'lum darajada ulardan foydalanish samaradorligini ifodalaydi. Aylanma mablag'lar korxonaning o'z mablag'lari va jalb qilingan mablag'lar hisobiga moliyalashtiriladi.

Aylanma mablag'larni moliyalashtirish jarayonida korxonalardan aylanma mablag'lardan samarali va ratsional foydalanishni talab etadi.

Korxona faoliyatida aylanma mablag'larning o'rni va ulushi salmoqlidir. Shuning uchun har qanday moliyaviy menejer birinchi navbatda ushbu resurslarni har tomonlama to'liqligini ta'minlashga harakat qilmog'i lozim.

Aylanma resurslarni moliyalashtirish jarayonida korxonalarni aylanma mablag'lardan samarali va ratsional foydalanishlari uchun mas'uliyatlarini oshirishlari lozim. O'z va jalb qilingan mablag'larning yetarli darajadagi minimumi aylanma mablag'larni barcha jabhadagi harakatining uzluksizligini ta'minlashi lozim. Bu ishlab chiqarishdagi moddiy va pul resurslariga bo'lgan ehtiyojni va mol yetkazib beruvchilar bilan, byudjet bilan, bank va boshqa xo'jalik sub'ektlari bilan bo'ladigan hisob-kitoblarni o'z vaqtida va to'liq amalga oshirishga imkon qidiradi.

4-jadval

«ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasining buxgalteriya balansi aktiv moddalarining tahlili⁶

Mol-mulkning tarkibi	2012 yil		2013 yil		O'zgarishi (+,-)		
	Summa ming so'm	Sal mog'i, %	Summa ming so'm	Sal mog'i, %	Summada ming so'm	%da	2012 yilga nisbatan o'sishi, %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=6\2*100
1. Uzoq muddatli aktivlar	820695	30,35	1636067	42,15	815372	11,8	99,35
2. Joriy aktivlar	1883639	69,65	2245675	57,85	362036	-11,8	19,22
Shu jumladan:							
A) Tovar-moddiy zahiralari	711567	37,78	835539	37,21	123972	-0,57	17,12
B) Pul mablag'lari va qisqa muddatli qo'yilmalar	564159	29,95	550700	24,52	-13459	-5,43	-2,39
V) Debitorlar	14512	0,77	42724	1,90	28212	1,13	194,41
Balans aktivining JAMI	2704334	100	3881742	100	1177408	-	43,54

⁶ Mazkur kompaniyaning balans ma'lumoti

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, biz tahlil qilayotgan «ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasining o'rganilayotgan davrda jami aktivlar summasi 1177408 ming so'mga yoki 43,54 % ga ko'paygan. Aktivlarning ko'payishini ijobiy baholagan holda, ma'lumotlarga e'tibor qiladigan bo'lsak, aktivlarning ko'payishi asosan joriy aktivlarning 362036 ming so'mga ortganligi hisobiga bo'lgan.

Kompaniyaning uzoq muddatli aktivlari ham 815372 ming so'mga ortganligini ijobiy baholamoq lozim. Joriy aktivlarning tarkibini o'rganadigan bo'lsak, 2013 yil 2012 yilga nisbatan tovar-moddiy zahiralar 17,12 % ga ko'paygan, ya'ni bu 123972 ming so'mni tashkil etadi.

Aktsiyadorlik jamiyatining debitorlik qarzlari ham 2013 yilga kelib 194,4 % ga yoki 28212 ming so'mga ko'payganligini salbiy baholamoq kerak. Chunki, debitorlik qarzining bunday tartibda ortib borishi kompaniyaning aylanma mablag'larini aylanishini sekinlashtiradi, to'lov qobiliyatini yomonlashuviga olib keladi. Aktsiyadorlik jamiyati ma'muriyati mavjud aktivlardan unumli foydalanish choralarini ko'rishi lozim deb hisoblaymiz.

Bozor sharoitida aylanma mablag'lar, zaxiralar va tugallanmagan ishlab chiqarish hajmi eng kam, sof faoliyat ko'rsatadigan sharoitiga etarli bo'lishi lozim. Tahlilda esa balans ma'lumotlari va materiallarni hisoblovchi schyotlardan foydalaniladi.

I bob bo'yicha xulosa

Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishda mehnat qurollari (asosiy fondlar) va ishchi kuchidan tashqari, aylanma resurslarga ham ega bo'lishi zarur.

Aylanma mablag'lar ishlab chiqarish va uning uzluksizligini ta'minlashning moddiy asosi hisoblanadi.

Korxonaning o'z aylanma mablag'larini tashkil qilish manbalari quyidagilardan iborat:

1. Dastlab korxonaning tashkil bo'lish vaqtida shakllangan mablag'lari (davlat korxonasi bo'lsa byudjet manbalari, qo'shimcha korxona bo'lsa – investitsiya mablag'lari, xususiy korxona bo'lsa – tadbirkorning shaxsiy mablag'lari) hisobiga bo'lib, ular o'z aksini korxonaning ustav fondida topadi.

2. Xo'jalik yuritish jarayonida:

A) korxonaning olgan foydasi hisobiga;

B) agar korxonaning olgan foydasi etarli bo'lmasa, u holda bank krediti hisobiga;

C) aylanma mablag'larni tashkil qilishning o'ziga xos manbalaridan biri barqaror passivlardir.

Korxonaning qarz mablag'lari esa asosan bank qarzi hisobiga yoki har xil kreditor qarzlar hisobiga tashkil topadi, ular asosan mavsumiy xususiyatga ega. Kreditor qarzlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mol etkazib beruvchilar va pudratchilar bo'yicha qarzlar;
- byudjet bo'yicha qarzlar;
- sho''ba korxonalarga qarzlar;
- uyushma korxonalariga qarzlar;
- byudjetdan tashqari to'lovlar bo'yicha qarzlar;
- boshqa kreditor qarzlar.

Balans ma'lumotlariga qarab, korxonaning aylanma mablag'lari qanday manbalar hisobiga tashkil etilganligi o'rganiladi. Buni o'rganishning zarurligi shundaki, korxonalarning moliyaviy barqarorligi kredit olishga layoqatliligini aniqlashda o'zlik va qarz mablag'lari manbalari bilan qay darajada (qanday nisbatda) ta'minlanganlik ko'rsatkichi muhim ahamiyatga ega.

II BOB. KORXONALAR AYLANMA MABLAG'LARINI MOLIYALASHTIRISH JARAYONI AMALIYOTI TAHLILI

2.1. Respublikamizda korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirish usullari tahlili

Korxonaning moliyaviy natijasi – bu xo'jalik yurituvchi sub'ekt ixtiyorida bulgan va moliyaviy majburiyatlarni bajarish uchun kayta ishlab chikarishni kengaytirish uchun xamda xodimlarni iqtisodiy ragbatlantirishga mo'ljallangan pul daromadlari va tushumlaridir.

Aylanma resurslarni shakllantirish o'zlik mablag'lari va unga tenglashtirilgan mablag'lar, moliyaviy bozordagi resurslarni yig'ish va moliya-bank tizimidagi qayta taksimlashdan tushadigan pul mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi.

Aylanma resurslarning birlamchi shakllanishi korxona ta'sis etilgan vaktda, ya'ni ustav fondi tashkil etilganda sodir bo'ladi. Uning manbalari: aksionerlik kapitali, pay badallari, tarmokdagi aylanma resurslar, uzok muddatli kreditlar, byudjet mablag'lari hisoblanadi. Ustav fondi mikdorini ishlab chikarish jarayoniga investitsiyalangan pul mablag'lari (asosiy va aylanma) mikdori (o'lchovi) ko'rsatadi.

Harakatda bo'lgan korxonaning aylanma resurslarining asosiy manbai sifatida sotilgan maxsulot (ko'rsatilgan xizmat) ning narxi qatnashadi va tushumni taqsimlash jarayonida uning turli qismlari pul daromadlari va jamg'armalari shaklini oladi. Aylanma resurslar asosan foyda (asosiy va boshqa faoliyat turlaridan) va amortizatsiya ajratmalari hisobiga shakllanadi. Shu bilan birgalikda aylanma resurslar manbalariga: eskirgan mulkni sotishdan tushgan daromad, barkaror passivlar, turli maqsadli tushumlar (maktabgacha bo'lgan muassasalarda bolalarni boqish va h.k.), kurilishda ichki resurslarni yig'ish kabilar ham kiradi.

Xususiylashtirish sharoitida yana bir manba – bu mehnat jamoasi a'zolarining pay va boshqa badallaridir. Sezilarli darajadagi aylanma resurslar moliyaviy bozor yig'ishi mumkin; aktsiya, obligatsiya sotish, kredit investitsiyalari va boshqalar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida sug'urta kompaniyalari tomonidan to'lanadigan sug'urta qoplamlari katta rol o'ynaydi, byudjet va sohadagi moliyaviy manbalarning roli esa kamayib bormoqda. Qimmatbaxo kogozlar bo'yicha foiz va dividendlar hamda moliyaviy operatsiyalarni o'tkazishdan keladigan foyda kabi moliyaviy resurs turlari paydo bo'lmokda.

Korxonaning aylanma resurslarini ishlatish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilmokda:

- Moliyaviy majburiyatlarni bajarishda tegishli moliya-byudjet tizimidagi organlarga to'lovlar (byudjetga soliq to'lovlarini to'lash, ishlatilgan kredit uchun foiz to'lash va b.q.);
- Texnologiyani yangilash, nou-xau, ishlab chikarishni kengaytirish va b.k. bilan boglik bulgan kapital xarajatlariga uzlik mablag'larini jalb kilish.
- Moliyaviy bozordan sotib olinadigan kimmatbaxo kogozlar uchun aylanma resurslarni jalb kilish; aktsiya, obligatsiya va boshkalar;
- Aylanma resurslar ijtimoiy ragbatlantirish xususiyatiga ega bulgan pul fondlarini tashkil etish uchun yunaltirilgan;
- Aylanma resurslarni xayriya, xomiylik va boshka maksadlar uchun ishlatish.

Har qanday korxonaning ishlab chikarish jarayoni moddiy-texnik asosini asosiy ishlab chikarish fondlari tashkil etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yangi ochilayotgan korxonalarning asosiy ishlab chikarish fondlari birlamchi shakllanishi ustav fondlarining bir kismi hisoblangan asosiy vositalar hisobiga amalga oshiriladi.

Asosiy vositalar – bu ishlab chikarish va noishlab chikarishga mo'ljallangan asosiy fondlarga jalb kilingan pul mablag'laridir.

Asosiy fondlarni sotib olish va ularni korxona balansiga kushish vaktida asosiy fondlar va korxona balansiga kushilgan asosiy mablag'lar mikdori son jixatdan asosiy fondlar narxiga mos keladi. Keyinchalik asosiy fondlar ishlab chikarish jarayoniga katnashishiga karab ularning baxosi ikkiga bulinadi: uning bir

kismi tayyor maxsulotga utkazilgan eskirishga teng balsa, ikkinchisi – xarakatdagi asosiy fondlarning koldik baxosini aks ettiradi.

Tayyor maxsulotga utkazilayotgan asosiy fondlar baxosi xar doim maxsus amortizatsiya fondiga pul mablag'lari shaklida yigiladi. Bu fond yil davomidagi amortizatsiya chegirmalarini va asosiy fondlarni (butunlay yoki bir kismi) kengaytirilgan qayta ishlab chikarish uchun ishlatish yordamida shakllanadi. Ekspluatatsiyadan chikkan asosiy fondlarni uzgartirish davrigacha ajratilgan amortizatsiya vaktincha bush buladi va kayta ishlab chikarishni kengaytirish uchun kushimcha manba sifatida ishlatilishi mumkin. Kengaytirilgan kayta ishlab chikarishni fakatgina amortizatsiya chegirmalari hisobiga ta'minlab bulmaydi, chunki ular asosan oddiygina kayta ishlab chikarish uchun muljallangan. Shuning uchun kapital kuyilmalarining asosiy kismi milliy daromaddan ta'minlanadi, bu erga avvalo uzlik aylanma resurslar (aktsioner va pay kapital) xamda moliyaviy bozordan jalb kilingan (kurilish-montaj ishlari iqtisodiyotidan) foyda (xujalik usulida bajariladigan) va kredit resurslarini jalb etish kiradi. Korxonaning aylanma resurslari tarkibida foyda aloxida uringa ega. Bundan tashkari kurilishning uzidagi mablag'larni yigish, eskirgan mulkni sotishdan tushgan mablag'lar, uy-joy kurilishlari va maxsus rivojlantirish fondlar mablag'lari xam ishlatiladi. Byudjet mablag'larining kapital xarajatlariga ajratilishi, bir xil texnik siyosat olib borishni ta'minlaydi. Bozor sharoitida byudjet tomonidan moliyalash, maksadli subsidiyalar (investitsion assignatsiyalash) va investitsion solik krediti orkali amalga oshiriladi.

Korxona maxsulot ishlab chikarishi uchun asosiy fondlar bilan birga uz ichiga ishlab chikarish zaxiralarini (xom-ashyo, material, yokilgi va b.k.), tugallanmagan ishlab chikarish koldigini va davr xarajatlarini oluvchi aylanma ishlab chikarish fondlari xam kerak. Hisobdagi mablag'lar korxona kassasidagi pul mablag'lari va uning bank hisob rakamidagi mablag'lar muomala fondlari deyiladi. Har qanday korxona ishlash jarayonining uzluksizligini ta'minlash uchun aylanma ishlab chikarish fondlari va muomala fondlaridan bir vaktida foydalanish kerak.

Aylanma ishlab chikarishni muomala fondlariga bo'naklangan pul mablag'lari korxonaning aylanma mablag'larini tashkil etadi.

Aylanma mablag'larning asosiy xususiyati shundan iboratki, u xujalik faoliyatini normal amalga oshirishda ishlab chikarish jarayonini tark etmaydi: aylanma mablag'lar sarflanmaydi, balki korxonaning turli kurinishidagi xarajatlariga kuyiladi. Ishlab chikarish fondlarining aylanishiga xizmat ko'rsatib (P-T. . . B. . . T*-D*) aylanma mablag'lar (P) turli ishchi (funktsional) shakllarga ega buladi; materiallar (T), samaradorlik (S), maxsulot (M) ishlab chikarish tsikli tugashi bilan yana uzining pul (P) shakliga kaytadi.

Korxona aylanma mablag'larini shakllantirish uchun uzlik va karz resurslaridan foydalaniladi.

Uzlik aylanma mablag'larini shakllantirish korxonani tashkil etish vaktida, ya'ni ustav fond tuzilganda sodir buladi.

Shakllangan mablag'lariga aksionerlik kapitali, pay badallari, barkaror passivlar, byudjet mablag'lari, mablag'larni kayta taksimlash kiradi. Aylanma mablag'larni samarali ishlatish korxona faoliyati moliyaviy natijasiga ta'sir ko'rsatadigan uzlik aylanma mablag'lar mavjudligi va ularning xolatini ko'rsatadi. Uzlik aylanma mablag'lar va karz aylanma mablag'lari orasidagi munosabat korxonani moliyaviy barkarorlik darajasini va uning moliyaviy bozordagi xolatini ko'rsatadi («bankrotlik tug'risidagi konundan»). Korxonaning tulov kobiliyati uning savdodan, kredit va pul xarakteriga ega bulgan boshka operatsiyalardan kelib chikadigan tulov majburiyatlarini tulik va uz vaktida bajarish imkoniyatini aniklaydi.

Tulov kobiliyati korxonaning mavjud resurslari va uning tulovlari xamda joriy pul tushumlari orasidagi munosabatni hisoblovchi maxsus koeffitsientlar orkali topiladi. Korxonaning karz majburiyatlari tomonidan tulov kobiliyati uning likvidligini (xarakatchanligini) ifodalaydi, ya'ni korxonaning xoxlagan vaktida zarur xarajatlarini amalga oshirish imkoniyatidir. Likvidlik - karz mikdori xamda nakd pul mablag'lari, balansdagi, hisob rakamdagi resurslar, kimmatbaxo kogozlar va oson sotiladigan aylanma mablag'larni uz ichiga oluvchi mablag'lar xajmiga boglik.

Aylanma mablag'larning aylanishi - bu ularni ishlatish samaradorligini xarakterlovchi ko'rsatkich hisoblanadi (material resurslarini iqtisod qilish, ularni bir maxsulot buyicha kamaytirish).

Foydani taksimlashning asosiy printsiplari (tamoyillari):

- ☐ Birinchi navbatda, davlat oldidagi moliyaviy majburiyatlarni bajarish;
- ☐ Foyda hisobiga kengaytirilgan kayta ishlab chikarishni maksimal ta'minlash;
- ☐ Foydani xodimlarni moddiy ragbatlantirishga ishlatish;
- ☐ Foydani ijtimoiy – madaniy extiyojlarga yunaltirish.

Moliyaviy rejalashtirish moliyaviy manbalarni anik (real) kaytarib olishga karatilgan. Bu uzlik yoki jalb kilingan, yoinki ularning kapital unumdorligini oshirish imkoniyati bilan boglik. Buning uchun rejalashtirish mobaynida asosiy va aylanma fondlarni sotib olish yullari, ishlab chikarish xodimlari malakasini oshirish oldindan anik ravshan kurib chikiladi.

Moliyaviy reja tuzish tamoyillari:

- ☐ Olinayotgan kaytim darajasi farkini va yukori rentabellikni ta'minlovchi xarajatlarni hisobga olish maksadga muvofikdir;
- ☐ Moliyaviy xarajatlarni ularni koplash muddati bilan moslashtirish kerak. Uzoq muddatli xarajatlarni tanlashda moliyalashning iqtisodiy usullarini kurib chikish lozim;
- ☐ Yukori moliyaviy kaytimli xarajatlar uchun balanslashtirilgan tavakkalchilikni ta'minlash kerak. Ammo tavakkalchilikning usishi bilan xarajatlarga jalb kilingan mablag'larning rentabelligi kamayadi;
- ☐ Inflyatsiya jarayonini hisoblash zarur.

Moliyaviy reja to'rt kismdan iborat:

1. Daromadlar va mablag'lar tushumi. Bu kismga korxonani bankdan va davlatdan tashkari olgan barcha aylanma resurslari kiradi (byudjet va byudjetdan tashkari fondlar). Bu kism ko'rsatkichlari tarkibiga asosiy faoliyatdan foyda, investitsion faoliyatdan foyda, kimmatbaxo kogozlar bo'yicha foizlar va dividendlar, shartnomalar bo'yicha daromadlar, ilmiy-tadkikot xususiyatiga ega

ishlar uchun, amortizatsiya chegirmalari, hisobdan chikkan mulkni sotishdan daromad, passivlarning usishi va b.k. kiradi.

2. Xarajatlar va mablag'larni kiskartirish (chikarish). Bu kengaytirilgan ishlab chikarish aylanma resurslarining ishlatilishini, faoliyatning yaxshi natijalarini ragbatlantirishni, operatsion va boshka xarajatlarni aks ettiradi. Bu kismga yana kapital kuyilmalari, iqtisodiy ragbatlantirish fondlariga chegirmalar, kimmatbaxo kogozlar sotib olishga sarflangan xarajatlar, xayriya fondlariga chegirmalar va b.k. kiradi.

3. Kreditli uzaro alokalar korxona olgan karzlarini, ularni kaytarishni va olingan kreditlar uchun foizlar tulashni nazorat kiluvchi bank tashkilotlari bilan. Bu kism ikki bulimdan iborat: daromad bulimida korxona olgan karzlari aks ettiriladi. Xarajat bulimida esa karzlarni ishlatganligi uchun foiz tulovlari va karzni tulash ko'rsatiladi.

4. Korxonaning byudjet va byudjetdan tashkari fondlar bilan o'zaro munosabati – bu daromad va xarajat kismidan iborat. Bir tomondan, byudjet va byudjetlan tashkari fondlarga solik tulovlari, ikkinchi tomondan esa olinayotgan assignallashlar. Moliyaviy reja choraklarga bo'lingan xolda bir yil uchun tuziladi.

5-jadval

«ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasi buxgalteriya balansining passiv moddalarining tahlili⁷

Mol-mulkni tashkil topish manbaining tarkibi	2012 yil		2013 yil		O'zgarishi (+,-)		
	Summa, ming so'm	Salmog'i , %	Summa, ming so'm	Salmog'i, %	Summada, ming so'm	Salmoqda gi, %	2011 yil nisbata o'sishi, %
1	2	3	4	5	6=4-2	7=5-3	8=4\2*100 -100
1.O'z mablag'larining manbalari	1472978	54,47	2309655	59,50	836677	5,03	56,80
2. Majburiyatlar Shu jumladan:	1231356	45,53	1572087	40,50	340731	-5,03	27,61
a) uzoq muddatli majburiyatlar	1174856	95,41	1504127	95,68	329271	0,27	28,03
b)joriy majburiyatlar	56500	4,59	67960	4,32	11,460	-0,27	20,28
Balans passivining JAMI:	2704334	100	3881742	100	1177408	-	43,54

⁷ Kompaniya balans ma'lumotlari asosida tuzildi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, biz tahlil qilayotgan «ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasida o'z mablag'larining manbalari 2012 yilga nisbatan 2013 yilda 836677 ming so'mga, ya'ni 5,03 foizga o'sgan. 2012 yilga nisbatan esa 56,8 % ga o'sgan, buning asosiy sababi, ustav kapitali, qo'shilgan kapital, rezerv kapital hisobi oshgan. Majburiyatlarga nazar soladigan bo'lsak, kompaniyaning majburiyatlari o'tgan yilga nisbatan 34071 ming so'mga, ya'ni 5,03 % ga kamaygan, bu hol joriy majburiyatlar hisobiga kamayganligini anglatadi.

Aylanma resurslarning manbalari hisoblangan joriy majburiyatlar o'tgan yilga nisbatan 11,460 ming so'mga, ya'ni -0,27 % ga kamaygan.

2013 yilgi o'z mablag'lari va qarz mablag'lari nisbatini solishtiradigan bo'lsak, 32/72 ni tashkil etmoqda. Ushbu holatni ijobiy baholay olmaymiz. AQShning tajribali menejerlari umumiy kapital tarkibida qarz kapitalining ulushini 40 foizdan oshirmaslikni tavsiya qiladilar. Ya'ni, qarz va o'zlik kapitalining nisbati 40:60 bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi va ushbu holat qarzдорlik koeffitsienti 0,67 ga muvofiq keladi.⁸

6-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, biz tahlil qilayotgan «ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasida 2012 yilga nisbatan 2013 yilda o'z mablag'larining manbalari 836677 ming so'mga oshgan, uzoq muddatli aktivlari esa o'tgan yilga nisbatan 815372 ming so'mga oshgan bo'lib, bu holni asosiy vositalarini oshgani, uzoq muddatli investitsiyalar miqdorini o'sganligi bilan ifodalash mumkin. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli o'z manbalari esa 2012 yilga nisbatan 21305 ming so'mga oshgan. Bu miqdorda oshish uzoq muddatli aktivlari miqdorini o'sishi bilan izohlanadi. Uzoq muddatli kredit va qarzlari ham o'tgan yilga nisbatan 329271 so'mga oshgan. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga jami manbalari 2013 yilda 2177715 ming so'mni tashkil etgan, bu esa 2012 yilga nisbatan 350576 ming so'mga o'sgan demakdir. Tovar-moddiy zaxiralarining jami esa 2012 yilda 711567 ming sumni tashkil etgan

⁸ Бочаров В.В., Леонтьев В.Е. Корпоративные финансы / СПб.: Питер. – 2004, 228-бет.

bo'lsa, 2013 yilda bu ko'rsatkich 835539 ming so'mni tashkil etgan, ya'ni 123972 ming so'mga ko'paygan.

6-jadval

**«ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasining tovar-moddiy
zaxiralarni qoplashga tegishli manbalar bilan ta'minlanganlikning tahlili.**
(ming so'mda)⁹

Ko'rsatkichlar	2011 yil	2012 yil	Farqi (+,-)
1	2	3	4
1. O'z mablag'larining manbalari	1472978	2309655	836677
2. Uzoq muddatli aktivlar	820695	1636067	815372
3. Tovar-moddiy zahiralarini qoplashga tegishli o'z manbalari (1-2)	652283	673588	21305
8. Tovar-moddiy zahiralarining jami	711567	835539	123972
9. Tovar-moddiy zahiralarini qoplashga o'z manbalarining etariligi (+) yoki etishmasligi (-), (3-8)	-59284	-161951	-102667

Bundan ko'rinadiki, kompaniyaning moliyaviy barqarorligi joriy yilning boshida ham, yil oxirida ham nobarqaror holatda bo'lgan. Bunday natijalar bozor iqtisodiyoti sharoitida unchalik yaxshi natija deb hisoblanilmaydi. Shu sababli ham, kompaniya ma'muriyati moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Umuman olganda kompaniyaning moliyaviy barqarorligi yil boshiga nisbatan yil oxirida biroz bo'lsada yaxshilanganligini ko'rishimiz mumkin. Aylanma resurslarning tarkibiy qismi hisoblangan tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga o'z mablag'larini etarli va etishmasligini hisobga oladigan bo'lsak, ya'ni 2012 yilda tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga 161951 ming so'm etishmagan, uzoq muddatli qarz mablag'lari bilan esa mablag'lari yetarli bo'lgan 2012 yilda 1342176 ming so'mni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich 2011 yilga nisbatan 226604 ming so'mga oshgan. Tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga jami mablag'larni hisobga oladigan bo'lsak 2011 yilda 1115572 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2012 yilga kelib 1342176 ming so'mga etdi, ya'ni 2011 yilga nisbatan 226604 ming so'mga oshgan bu holga kompaniyada qisqa muddatli kredit va qarzlarni mavjud bo'lmaganligini ta'sir etgan.

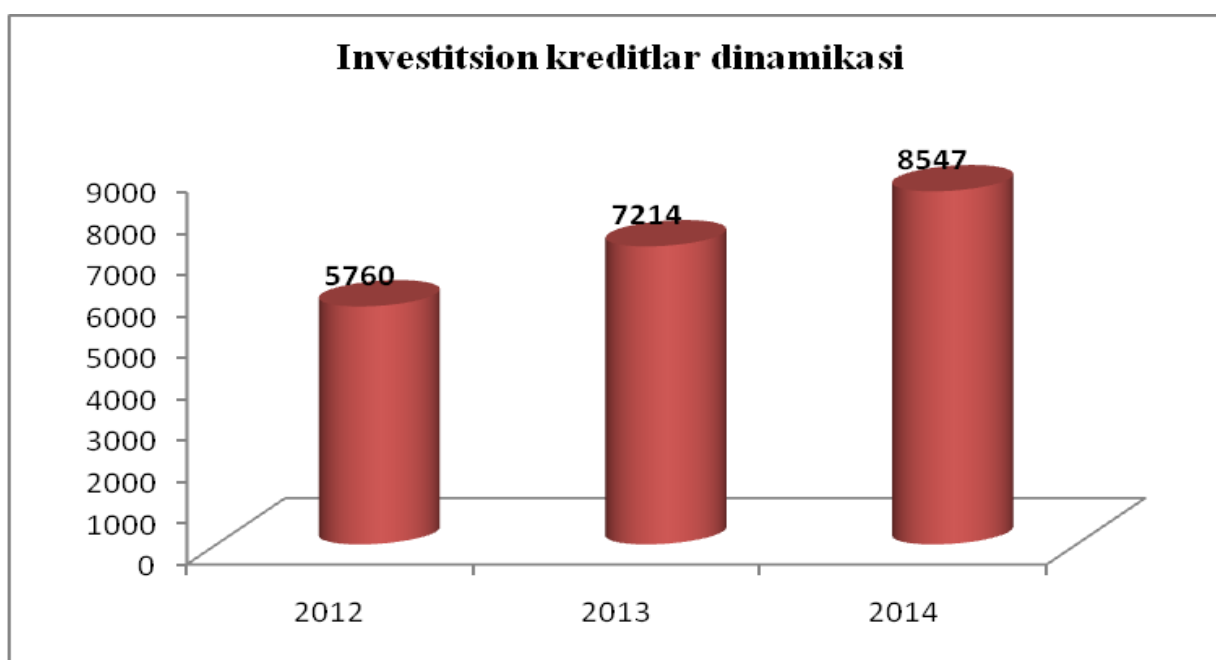
⁹Kompaniya balans ma'lumotlari asosida tuzildi.

2.2. Korxona aylanma mablag'larini bank kreditlari orqali moliyalashtirishning tahlili

2014 yil mobaynida korxonalarni modernizatsiya qilish, texnologik va texnik jihatdan qayta jihozlash, aylanma mablag'larini to'ldirish maqsadlariga tijorat banklari tomonidan jami 8,5 trln. so'm yoki 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar ko'p investitsion kreditlar ajratildi (2-rasm). Banklar tomonidan faqat ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan kreditlar hajmi 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun ajratilgan kreditlar esa 1,3 martadan ziyod oshdi.

2-rasm

Korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash, aylanma mablag'larini to'ldirish maqsadlariga tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar miqdori, mlrd.so'mda¹⁰

2014 yilda eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida ularni aylanma mablag'larini to'ldirishga imtiyozli shartlarda 12 oy muddatga 585,5 mlrd. so'm miqdorida kreditlar ajratildi.

¹⁰ www.cbu.uz sayti ma'lumoti

Kredit operatsiyalari (lotincha «creditum» - ssuda degan ma'noni anglatadi) deganda shartlar asosida, ya'ni qaytarishlilik, muddatlilik va to'lovlilik shartlari asosida ma'lum bir miqdordagi pulni (yoki tovarni) qarzga berish tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, qarzdor qarzni belgilangan muddat ichida qaytarib berishi va undan tashqari ma'lum summani to'lashi lozim. Bu summa qarzga olingan mablag'lar uchun to'lov bahosi bo'lib, u kredit uchun foiz deb ataladi. Odatda, zamonaviy bank kreditni pul shaklida qarzga beradi.

Bank o'z tabiati jihatidan moliya-kredit tashkiloti bo'lib, uning uchun kredit operatsiyalari, bank xizmatlarinig bir ko'rinishi hisoblanib, u boshqa bank operatsiyalari (valyuta, qimmatli qog'ozlar, qimmatliklarni saqlash bo'yicha operatsiyalar va boshqalar) ichida asosiy o'rin egallaydi.

Bank o'z kredit operatsiyalari uchun faqatgina o'ziga tegishli bo'lgan pul mablag'larini ishlatmay, balki bunday pul mablag'larining manbalarini shakllantirishdan hosil bo'lgan pul mablag'larini ham ishlatadi. Bunda boshqa tijorat banklaridan (yoki Markaziy bankdan) olingan kredit bilan bir qatorda, bank shuningdek pul mablag'larini o'z omonatchilaridan va tashkilotlardan turli hisob varaqlarga jalb etadi. Bu yerda mablag'lar saqlanadi va turli xil hisob-kitoblarda (hisob-kitob, joriy, jamg'arma, talab qilinguncha, muddatli depozit, valyuta va boshqa mijozlarning hisob varaqlari) qo'llaniladi. Bunday, pul mablag'larni jalb etish ham kredit xarakteriga ega, chunki u ham qaytarishlilik, muddatlilik va to'lovlilik shartlariga asoslanadi, bank esa bu yerda qarzdor sifatida namoyon bo'ladi.

Bank kreditlari muddatiga qarab turlicha bo'ladi. (uzoq, o'rta va qisqa); qarzdorning tashkiliy-huquqiy tuzilishiga qarab (davlat, xususiy va aktsionerlik jamiyati, kooperativlar, uyushmalar, boshqa banklar, qo'shma korxonalar, fermerlar, xususiy shaxslar va hokazolar); tarmoqqa qarab, (sanoat qishloq xo'jaligi, kommunal kredit); maqsadiga qarab (mavsumiy xarajatlar uchun, to'lov hujjatlarni to'lash uchun, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun va boshqa asosiy aktivlar bilan bog'liq xarajatlarni moliyalashtirish) shuningdek, boshqa mezonlarga qarab yirik, o'rta va kichik kreditlarga farqlanadi.

Bank kredit berish uchun jalb qilingan barcha mablag'larni va o'z mablag'larini ishlatishi mumkin. Tijorat banklari bu mablag'larning bir qismini majburiy rezervlar sifatida Markaziy bankka o'tkazishi kerak va shuningdek, ularning bir qismini yuqori likvid mablag'lar shaklida (kassadagi nakd pullar, mijozlarga joriy xizmatlarni to'lash uchun etarli bo'lishi lozim yoki boshqa operatsiyalar qimmatli qog'ozlar, mol-mulkka ega bo'lish va boshqalar uchun ishlatishida) saqlanishi lozim.

Mablag'lar qoldig'i bankning kredit potentsialini ifodalab, kredit berish uchun ishlatiladi. Bank foyda ko'rib ishlashi uchun o'z kredit potentsialidan samarali foydalanishi lozim, bu esa zamonaviy sharoitlarda juda qiyin masala hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotida rejali iqtisodiyotdan farqli o'laroq, kredit munosabatlarining markazlashtirilgan qat'iy me'yorlari bo'lmaydi.

Bu esa, bank va qarzdor o'zaro munosabatlari shartnoma asosida tuzilishini anglatib, ikkala tomon ham teng huquqli va o'z maqsadlariga asoslangan holda ularni mujassamlashtirib faoliyat ko'rsatadilar. Qarzdor kredit olish uchun o'ziga munosib bankni tanlashi va bir yo'la turli banklar kreditlaridan foydalanishi mumkin. Bank ham o'z navbatida mijozlarni tanlash huquqiga ega va unga kredit berishda o'zlariga muhim va foydali deb topgan shartlarni qo'yishi mumkin.

Endi banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni turli belgilari va shakllariga qarab ko'rib chiqsak.

Jahon amaliyotida bank kreditlarining yagona, umumlashgan tasnifi yo'q, chunki kreditlarni turli xil shakllari har bir mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga, uning urf-odatlariga, aholi orasida ssudalarni berish va qaytarish tarixan shakllangan usullariga bog'liq bo'ladi. Shunday bo'lsa ham eng ko'p uchraydigan bank kredit operatsiyalarini turli xil mezonlar va o'lchovlaridan kelib chiqqan holda guruhlashtirishga harakat qilib ko'ramiz. (1-rasm). Bank kredit operatsiyalarini tasniflash mezonlari.

1. Bank kreditlari qarz oluvchilarning guruhlari bo'yicha tasniflanishi mumkin: Bank kreditlarini oluvchilari bo'lib hukumat, boshqa banklar, xo'jalik sub'ektlari, turli moliya tashkilotlari, aholi hisoblanadi.

2. Kreditlar maqsadi yoki qaysi sohaga yo'naltirilishi bo'yicha: sanoat, qishloq xo'jaligi, savdo, investitsion, iste'mol va boshqa kreditlarga bo'linadi.

Bank kreditlari ishlatilishi sohasi bo'yicha 2 xil bo'lishi mumkin: asosiy kapitalni moliyalashtirish uchun yoki aylanma kapitalni moliyalashtirish uchun ssudalar beriladi. Bular o'z navbatida ishlab chiqarish yoki muomala (savdo) sohasiga yo'naltiriladigan kreditlarga bo'linadi. Inflyatsiya sharoitida tijorat banklari amaliyotida savdo va spekulyativ (chayqovchilik) operatsiyalarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan ssudalar aksariyat qismni tashkil etadi.

3. Hajmi bo'yicha kreditlar katta (yirik), o'rta va kichiklarga bo'linadi. Lekin xalqaro amaliyotda bu kreditlarni belgi bo'yicha yagona o'lchov (mezon)i yo'q. XVF, ETTBning nuqtai nazaridan 10000 AQSh dollarigacha bo'lgan summadagi kreditlar kichik kreditlarga kiradi.

4. Qaytarish muddati bo'yicha kreditlar talab kilinguncha va muddatli bo'ladi. Muddatli kreditlar qisqa, o'rta va uzoq muddatlilarga bo'linadi. Ssudalarni bu mezon bo'yicha turli mamlakatlarda farqlanadi. Aksariyat banklar asosan qisqa muddatli va uzoq muddatli kredit berish bilan shug'ullanadi.

7-jadval

Qaytarish muddati bo'yicha kreditlarni tasniflash¹¹

Muddatlari	Rossiya	AQSh	Buyuk Britaniya	Frantsiya	O'zbekiston
Qisqa	1 yilgacha	1 yilgacha	3 yilgacha	1 yilgacha	1 yilgacha
O'rta	1-3 yil	1-6 yil	3-10 yil	2-7 yil	1-3 yil
Uzoq	3 yildan ortiq	6 oydan ortiq	10 yildan ortiq	7 yildan ortiq	3 yildan ortiq

5. Ta'minlanganligi bo'yicha kreditlar ta'minlanmagan va ta'minlangan kreditlarga bo'linadi. Ta'minlangan kreditlar ta'minlanganlik harakteriga qarab garovli, kafolatlangan, sug'urtalangan va hokazolarga bo'linadi.

Ta'minlanmagan kreditlar ishonchli (blankali) deb ham ataladi va odatda faqat solo-veksel (qarz oluvchining ssudani qaytarish majburiyati) orqali taqdim

¹¹ Internet ma'lumotlari asosida talaba tomonidan tuzildi

etiladi. Ta'minlanmagan kreditlar qarz oluvchining obro'sini hisobga olgan holda va uning daromadlari darajasini baholashdan so'nggina beriladi. Kreditning sifati past bo'lganda ham u ta'minlanmagan kredit deb yuritiladi va bunda kreditlar bo'yicha kreditning qaytmaslik riski yuqori bo'ladi.

6. Berilish usullari bo'yicha kreditlar, qoplash uchun va to'lov kreditlarga bo'linadi. Birinchi holatda kredit qarz oluvchining hisob varag'iga xarajatlarni qoplash uchun o'tkaziladi. Bunda yana avans harakteridagi ssuda mablag'larini o'tkazilishi ham nazarda tutiladi. Ikkinchi holatda bank ssudasi bevosita nakd pulsiz hisob-kitoblarda hisob hujjatlarini to'lash uchun beriladi.

Shu bilan birga bir martalik kreditlar ham bo'ladi, ya'ni shartnomada belgilangan muddat va summada taqdim etiladi. Biroq ko'pchilik mamlakatlarda kredit liniyalari keng qo'llaniladi.

7. Bank kreditlarini qaytarilish tartibi bo'yicha 2 guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruhga bir vaqtda qaytariladigan kreditlar, ikkinchi guruhga bir necha muddatda bo'lib-bo'lib to'lanadigan kreditlar kiradi.

Odatda yuridik shaxslar va aholiga joriy ehtiyojlarni qoplash uchun naqd pul mablag'lari kerak bo'lganda beriladigan qisqa muddatli kreditlar, bir vaqtda qaytariladigan kreditlar hisoblanadi. Bu yerda asosiy qarz va foizlarni yagona summada kredit muddati tugashi bilan qaytariladi.

Bir necha muddatda qaytariladigan kreditlar bu ikki yoki undan ortiq to'lovlar bilan amalga oshiriladigan ssudalar hisoblanadi. (odatda har oy, har kvartal yoki har yarim yilda). Bu guruhga turli xil kreditlar: tijorat, ochik schyot bo'yicha, veksel, lizing, faktoring, forfeiting va boshqalar kiradi.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda bir kecha muddatda qaytariladigan kreditlar yuridik va jismoniy shaxslarga tovarlar va ko'chmas mulklarni sotib olish uchun beriladigan o'rta va uzoq muddatli kreditlashda keng qo'llaniladi.

Jahon moliya bozorlarida investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun kreditlar bir necha muddatlarda qaytarish sharti bilan beriladi.

8. Foiz stavkalarining turlari bo'yicha bank kreditlarini 2 guruhga bo'lishi mumkin: qat'iy foizlardagi kreditlar va suzuvchi foiz stavkalaridagi kreditlar.

Ssudalar kreditlashning butun muddatiga beriladigan va qayta ko'rib chiqilmaydigan qat'iy foiz stavkalari shartlarida berilishi mumkin.

Qarz oluvchi bu holatda foiz stavkalari bozorlarida konyuktura o'zgarishiga qaramasdan kreditdan foydalanganligi uchun o'zgarmas kelishilgan stavkada foiz to'laydi. Bu ham kreditorga, ham qarz oluvchiga qulay, chunki ikkala tomon ham berilgan kreditdan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan o'z daromad va xarajatlarini to'g'ri hisoblab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Qat'iy foiz stavkalari odatda qisqa muddatli kreditlashda qo'llaniladi.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda kreditlarni berishda qat'iy va suzib yuruvchi foiz stavkalarining har ikkalasi ham keng qo'llanilmokda.

Suzib yuruvchi foiz stavkalari - bu kredit bozorlarida vujudga keladigan holatlarga bog'liq bo'lgan doimiy o'zgaradigan foiz stavkalaridir.

9. Kredit qaysi valyutada berilishiga qarab ham guruhlariga bo'linadi. Odatda tijorat banklari kreditlarni milliy valyutada yoki chet el valyutasida berishi mumkin. O'zbekistonda milliy valyuta va chet el valyutasidagi kreditlar ko'p qo'llanilmokda.

10. Kreditlar soni bo'yicha kreditlar quyidagi guruhlariga bo'linishi mumkin:

- yagona bank beradigan kreditlar;
- sindikatlashgan kreditlar;
- parallel kreditlar.

Amaliyotda bir bank tomonidan beriladigan ssudalar keng tarqalgan.

Biroq ayrim mamlakatlar va integratsion guruhlar iqtisodiyotning rivojlanish imkoniyatiga qarab yagona bank imkoniyati etmaydigan yirik kreditlarga ehtiyoj sezilmoqda. Bu esa banklarning guruhlariga ko'shilib sindikatlashgan kredit berishga undamoqda.

Sindikatlashgan kredit – bu (konsortsium) birlashgan 2 yoki undan ortiq kreditorlar bir qarzdorga kredit taqdim etadi. Bir guruh bank-kreditorlar ma'lum muddatga bo'sh turgan aylanma resurslarini ma'lum bir ob'ekt yoki qarzdorni

kreditlash maqsadida birlashtiradi. Bir yoki etakchi bank-koordinatorlarning katta bo'lmagan bir guruhi butun sindikat nomidan qarz oluvchi bilan kredit bitimi shartlari bo'yicha muzokaralar olib boradi, kerakli summa yig'ishini ta'minlaydi.

Amaliyotda ikki yoki undan ortiq banklar qarz oluvchiga parallel kreditlar berish holatlari ham bo'lishi mumkin. Sindikatlashgan kreditdan farqli ularoq, bu holatda mijoz bilan har bir bank alohida ish olib boradi, so'ngra esa umumiy kredit shartnomasini tuzadilar. Shunday qilib tijorat banklarining kreditlari qaysi belgilarga qarab tasniflanmasin, ularni berishdan maqsad mijozning mablag'ga bo'lgan ehtiyojini qondirgan holda bankka yuqori daromad keltirishini ta'minlashdan iborat.

Kredit sohasidagi munosabatlar belgilangan ma'lum tizimiga ega bo'ladi. Bankning kreditlash tizimi deganda kreditlash jarayonini tashkil qiluvchi va uni kreditlash tamoyili bo'yicha tartibga solinishini belgilovchi elementlar majmuasi tushuniladi. Kreditlash tizimining tashkiliy elementlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- kreditlash jarayonida qarz oluvchining o'z mablag'larining qatnashish tartibi va darajasi;
- kreditning maqsadga yo'naltirilganligi;
- kreditlash uslublari;
- ssuda hisobvarag'larining shakllari;
- ssuda qarzini tartiblash usullari;
- ssuda mablag'larini maqsadli va samarali foydalanilishini, hamda o'z vaqtida qaytarilishini nazorat qilish tartibi va shakllari.

Bankning ilgari hukm surgan kreditlash tizimi xo'jalik organlarining o'z va qarz mablag'laridan foydalanish chegarasi qonun bilan qat'iy chegaralanishiga asoslangan.

Zamonaviy kreditlash tizimi davlat tomonidan xo'jalik organlarining o'z va qarz mablag'lari o'rtasidagi nisbat kabi me'yorlarni belgilamasligi bilan xarakterlanadi.

Faoliyat yuritishning bunday tijorat asoslari xo'jaliklarning o'z mablag'larini maksimal ishlatishga va qarz mablag'lari oldida to'liq mas'uliyatni sezishga majburlaydi. Shuningdek, qarz mablag'lari faqatgina bank krediti sifatida emas, balki xo'jaliklararo pul va tovar shaklida qatnashmoqda. Bundan buyon korxonalarga kimdan va qanday miqdorda qarz olish va uning shartlarini shartnomada ko'rsatish huquqi berilgan. Korxonalarining xo'jalik oborotidagi o'z mablag'lari hajmining olinishi mumkin bo'lgan kredit hajmiga va kreditga layoqatlilik ko'rsatkichlarini hisoblashdagi mijoz faoliyatining samaradorlik darajasiga ta'sir qiladi.

Bozor munosabatlariga o'tishdagi aylanma mablag'larini bunday tashkillashtirish ob'ektni kreditlashdan sub'ektni kreditlashga o'tishga zamin yaratdi. Bu esa kreditlash mexanizmidagi yangi va samarali davrdir.

Bankning kreditlash tizimining asosiy elementi bo'lib kreditlash usullari hisoblanadi, chunki ular bu tizimning bir qator elementlari: ssuda schyoti turi, ssuda majburiyatini tartibga solish, qarz mablag'larini maqsadli ishlatish va ularni o'z vaqtida qaytarish tartibini va shaklini nazorat qilish kabilarni belgilab beradi.

Kreditlash usullari deganda kreditlash tamoyillariga mos ravishda kreditni berish va qaytarish uslublari tushuniladi.

Aylanish usuli bo'yicha kreditlashning xususiyati shunda ediki, kredit harakati material qiymatliklarning aylanishi ya'ni, kelib tushishi va ishlatishi bilan belgilanar edi. Kreditlashning bunday usuli yangi kredit berish va ilgari berilgan kreditni qaytarish faqatgina vaqt bo'yicha mos kelishi mumkin edi. Bu yerda kredit to'lov xarakteriga ega edi, chunki ssuda berish bevosita ishlab chiqarish xarajatlarini, tijorat banki Markaziiy bankka to'lash uchun qarz mablag'lariga ehtiyoj sezilgan vaqtda amalga oshirilardi. Qarz mablag'larini to'liq oborotidan so'ng kreditni qaytarilishi rejaga asosan amalga oshirilardi. Kreditlashning ushbu usuli yordamida xo'jalik organlarining to'lov oborotining uzluksizligiga va shuningdek qarz oluvchini xo'jalik oborotida kreditni doimiy qatnashuviga erishilgan edi.

Qoldiq bo'yicha kreditlash usuli o'zining amaliy mohiyatini xo'jalik yuritishning bozor munosabatlari davrida yo'qotdi, chunki 80-yillardagi bank islohotining birinchi bosqichida ko'pgina samarasiz ob'ektlarni kreditlashdan sog'lom ob'ektlarni yagona, umumlashtirilgan sxemada faqatgina aylanish bo'yicha kreditlashga o'tildi. Shu bilan birga, aylanish usuli bo'yicha kreditlash yalpi zahira va ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha kreditlash shaklini oldi va bunga xo'jalik tarmoqlarining deyarli barchasi o'tkazildi. Zamonaviy sharoitlarda ba'zi davlat sanoat, transport, qurilish, qishloq xo'jaligi, savdo va ta'minot tashkilotlarini kreditlash ushbu tartibda amalga oshirilmokda.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari yangi tijorat tuzilmalari, ya'ni mulkchilikning boshqa turiga asoslangan sub'ektlarga kredit berishda tijorat banklarining xorij amaliyotiga tayanib kreditlashning yangi usullaridan foydalanmoqdalar.

Xorijiy bank amaliyotida kreditlashning ikki usuli ma'lum.

Birinchi usulning ahamiyati har bir ssuda induvidual tartibda ko'rib chiqilishidadir. Ssuda ma'lum maqsaddagi mablag' ehtiyojini qondirishga beriladi. Ushbu usul aniq muddatga ssuda ajratishda qo'llaniladi.

Ikkinchi usulda ssuda bank tomonidan qarz oluvchiga oldindan belgilab qo'yilgan kredit limiti bo'yicha beriladi, bunda qarz oluvchi unga qo'yilgan to'lov hujjatini o'z vaqtida to'lash majburiyatini oladi.

Kreditlashning ushbu shakli kredit liniyasi deb ataladi. Ochilgan kredit liniyasi kredit hisobiga barcha hisob-kitob pul hujjatlarini bank va mijoz o'ptasidagi shartnomaga asosan to'lash 1 yilga ochiladi, ammo kredit liniyasi undan qisqa muddatga ham ochilishi mumkin. Kredit liniyasi muddati davomida mijoz bank bilan qo'shimcha kelishuvni istagan vaqtida ssuda olishi mumkin. Ammo bank qarz oluvchining moliyaviy holatini zaiflashganini aniqlasa, mijozga belgilangan limit chegarasida ssuda berishdan bosh tortishi mumkin. Kredit liniyasi, odatda, moliyaviy barqaror va e'tiborli mijozlarga ochiladi. Mijoz iltimosiga binoan kreditlash limiti qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

Davom ettiriladigan va ettirilmaydigan kredit liniyalari o'zaro farqlanadi. Davom ettirilmaydigan kredit liniyasi ochilib ssuda berilgan va qaytarilgandan keyin mijoz va bank o'rtasidagi aloqalar tugatiladi. Davomlashtiriladigan kredit liniyasida kredit belgilangan limit asosida avtomatik ravishda beriladi va qaytariladi. Agar, bank tomonidan mijozga kredit liniyasi ma'lum tovarlarga bir shartnoma bo'yicha bir yil ichida pul to'lash uchun ochilgan bo'lsa, kredit liniyasi maqsadli bo'ladi.

Kreditlash usuli kredit berishda va qaytarishda ishlatiladigan ssuda hisobvarag'ining shaklini tanlab beradi. Banklar kreditlash operatsiyalarini amalga oshirish uchun ssuda schyotlarini ochadilar.

Maxsus ssuda hisobvarag'lari doimiy kreditga ehtiyoj sezuvchi va to'lov oborotining katta qismini kredit hisobiga amalga oshiruvchi xo'jalik organlariga ochiladi. Maxsus ssuda hisobvarag'larini ishlatish tovarlarni sotishidan bo'lgan barcha tushumni kreditni o'z vaqtida qaytarilishini va qarz oluvchining o'z mablag'larini qayta ishlab chiqarish jarayonida to'liq ishtirokini ta'minlash uchun ajratilishini bildiradi. Shunday qilib maxsus ssuda, hisobvarag'idan doimiy kreditlash va qaytarish operatsiyalari o'tkaziladi. Hisob-kitob hisobvarag'iga yordamchi rol beriladi, chunki undan qisqa doiradagi ya'ni daromadni taqsimlash va ish haqi berish operatsiyalari o'tkaziladi.

Ssuda hisobvarag'ini ishlatishning bunday tartibi uning zamonaviy xo'jalik yuritish sharoitida ishlatilishini cheklab qo'yadi.

Oddiy ssuda hisobvarag'lari bank amaliyotida asosan bir martalik ssuda berishda ishlatiladi. Bu hisobvarag'lar bo'yicha majburiyatlarni qaytarish belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi.

Agar korxonalar bir vaqtning o'zida bir necha ob'ektlar uchun kredit olmoqchi bo'lsa bir necha oddiy ssuda hisobvarag'lari ochadilar va ssudalar turli muddatga, shartlarda va har-xil foizlarda beriladi. Ssudaning bunday hisob shakli bank nazorati uchun muhim ahamiyatga, ega.

Aylanma-qoldiq usul bo'yicha to'lovlarni va kreditga layoqatli korxonalarni kreditlash yagona aktiv-passiv ya'ni kontokorrent hisobvarag'idan

amalga oshiriladi. Ushbu hisobvaraqlar mijozga bo'lgan yuqori ishonchni bildiradi. Hisobvaraqlarning debetidan mijozning ishlab chiqarish faoliyati va foydani taqsimlash bilan bog'liq to'lovlari o'tadi, kreditga barcha tushumlar yoziladi. Hisobvaraqlarning kredit qoldig'i korxonani o'z mablag'i borligini debet qoldig'i esa bankdan mablag' jalb qilinganini bildiradi.

Xo'jalik yuritishning bozor munosabatlari sharoitida oddiy ssuda hisobvarag'lari keng tarqalgan.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan xo'jalik sub'ektlarini qisqa muddatli kreditlash quyidagi usullarda amalga oshirilmoqda:

1. Alohida ssuda hisobvarag'i orqali kreditlash. Tijorat banklari xo'jalik sub'ektlarini «kredit liniyasi ochib» yoki «kredit liniyasi ochmasdan» kreditlashi mumkin va bu kreditlar quyidagi maqsadga beriladi, tovar moddiy boyliklar, bajarilgan ish va ko'rsatilgan xizmatlarning pul hisob-kitob hujjatlarini to'lash uchun, muddati 30 kundan oshmagan davrga, qarzdorning asosiy faoliyati bilan bog'liq bulgan akkreditivlar ochish uchun.

Kredit bank tomonidan kelishilgan muddatlarda quyidagi tartibda so'ndirilishi mumkin:

- so'ndirilish muddati kelgan majburiyatlar bo'yicha mablag'larni mijozning hisobvarag'idan undirib olish orqali;
- muddatidan oldin qarzdorning topshirig'iga ko'ra hisob raqamdagi bo'sh qoldiq mablag'larni so'rab olish orqali;
- garov mulkini o'zlashtirish orqali.

Xo'jalik sub'ektining «kredit liniyasi ochib» kreditlash alohida hisobvaraqlar orqali oldindan kelishib olingan kredit summasi doirasida amalga oshiriladi. Kredit liniyasining hisobidan qarzdorning asosiy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan tovar-moddiy boyliklarni bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar bo'yicha pul hisob-kitob hujjatlarining to'lovi amalga oshiriladi.

Bundan keyin qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi, tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga, savdo, ta'minot va boshqa xil

faoliyat bilan shug'ullanuvchi xo'jalik sub'ektlariga, kreditlashning barcha tartib qoidalari asosida beriladi.

Kontokorrent hisobvaraqlar

- debet qoldig'i bo'yicha mijoz bankka shartnomada kelishilgan stavka bo'yicha foizlar to'laydi;
- kredit qoldig'i bo'yicha bank mijozga shartnomaga muvofiq foiz to'laydi.

Kontokorrent hisobvarag'ining amal qilish muddati 12 oydan oshmasligi lozim. Muddat tugashi bilan mijoz kredit saldosi ta'minlashi kerak. Aks holda, muddat tugagach uni to'la so'ndirgunga qadar kredit berish to'xtatiladi.

Overdraft, bu kontokorrent kreditning maxsus shakli hisoblanadi. Uning alohida xususiyati shundaki, bank mijozga uning hisobrakamida qisqa davr ichida debet saldoga ega bo'lishga ruxsat beradi.

Odatga ko'ra overdraftdan foydalanish juda ishonchli mijozlarga taqdim etiladi. Overdraftda qarzдорlikni so'ndirish uchun overdraft hisob varaqqa kelib tushayotgan barcha summalar yo'naltiriladi, natijada kreditning hajmi kelib tushayotgan mablag'lar hajmiga qarab o'zgarishi mumkin. Overdraftda qarzдор har oyning oxiriga overdraft qoldig'i bo'yicha kredit saldosi ta'minlanishi kerak. Agar mijozning shu bankda depozit schyoti bo'lsa, undagi mablag'lar doirasida doimiy debet saldoga ega bo'lishiga ruxsat beriladi. Aksincha bo'lsa, mablag'lar berish u to'la so'ndirilgunga qadar to'xtatiladi.

Qimmatli qog'ozlar garovi ostida kredit (lombard kredit). Lombard krediti o'zida tovar moddiy boyliklar, bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar (asosiy faoliyatga tegishli bo'lgan)ni to'lash uchun alohida ssuda schyotidan qimmatli qog'ozlar garovi ostida berilgan qisqa muddatli kreditlarni ifodalaydi.

Lombard kredit ta'minotiga quyidagilar kredit shartnomasiga asosan qabul qilinadi:

- davlat qimmatli qog'ozlari;
- boshqa xil emitentlarning aktsiya va obligatsiyasi, depozit sertifikatlari.

Lombard kreditining e'tiborli xususiyati shundaki, garov shartnoma imzolangan kungi nominal qiymati bo'yicha emas, balki uning kurs o'zgarishi riskini hisobga olgan holda uning ma'lum qismigagina baholanadi.

Qimmatli qog'ozlar garovi ostidagi lombard krediti alohida ssuda hisobvaraقدan tovar moddiy qiymatlar va xizmatlari uchun hisob-kitob hujjatlarini to'lashga qimmatli qog'ozlar garovi ostidagi kredit beriladi.

Banklarning o'zi tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlari garov sifatida qabul qilinishi mumkin emas.

Shu bois qimmatli qog'ozlarni garovga olib lombard krediti berish to'g'risida qaror qabul qilinayotganda bank qarz oluvchining moliyaviy ahvoli va kredit qobiliyatini tahlil qilish bilan bir vaqtda kredit ta'minoti tarzida qabul qilinadigan qimmatli qog'ozlar sifati, ularning kurs riski darajasini baholashga alohida e'tibor beradi.

Shu tariqa qimmatli qog'ozlar kotirovka qilinayotganda ularning kurs riskini belgilab beruvchi qimmatli qog'ozlar bozoridagi birja kursi o'zgarishlari munosabati bilan qimmatli qog'ozlarning garov qiymati birja qiymatining 80 foizidan, kotirovkalanmaydigan qimmatli qog'ozlar garov qiymati esa nominal qiymatining 60 foizidan oshmasligi zarur.

Qimmatli qog'ozlarni garovga olib beriladigan kredit 12 oygacha muddatga qimmatli qog'ozlar muomalada bo'lishi muddatiga berilishi lozim.

Qimmatli qog'ozlar kotirovkasining birja kursi kredit shartnomasida qayd etilganda fond birjasidagi oxirgi savdoda chiqarilgan kotirovka ma'lumotlari hisobga olinadi. Davlat qimmatli qog'ozlari reyting sifati, ayniqsa, yuqori darajada bo'ladi. Shu bois ular garovga qabul qilinayotganda beriladigan kreditning maksimal summasi ular garov qiymatining 90 foizgacha etishi mumkin.

Qarz oluvchi fond bozoridagi sotib olgan boshqa qimmatli qog'ozlar garovga olinayotganda kredit maksimal summasi ular garov qiymatining 80 foizidan yuqori bo'lmaydi.

Lombard kreditini berish, qaytarish va ulardan foydalanganlik uchun foizlar to'lash tartibi umumiy asoslarda amalga oshiriladi va u alohida qarz hisobvarag'i bo'yicha kreditlash tartibiga o'xshashdir.

Asosiy faoliyat bilan bog'liq tovar moddiy boyliklar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar haqini to'lash maqsadida tuzilgan pul hisob-kitob hujjatlari pulini to'lash uchun qabul qilinadi.

Qarz oluvchi bankka garovga qo'ygan qimmatli qog'ozlar bo'yicha olinadigan daromadlarga foizlar qo'shilmaydi.

Qimmatli qog'ozlarni garovga olib kredit shartnomasi tuzilgandan keyin bank qimmatli qog'ozlar emitentiga uning qimmatli qog'ozlarini garovga qo'yish bitimi tuzilganligini hamda qimmatli qog'ozlar bo'yicha daromadlar kiritilishi lozim bo'lgan depozit hisobvarag'i nomerini ma'lum qiladi. Lombard krediti beriladigan hollarda garovga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha olinadigan daromadlar qarz oluvchining muddatsiz depozit hisobvarag'iga qo'yiladi (depozit shartnomasini rasmiylashtirmasdan) va birinchi navbatda ularni saqlash xarajatlarini qoplashga, shuningdek, kreditdan foydalanish uchun foizlarni to'lashga yo'naltiriladi.

Kreditlash jarayonida bank garovga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar kotirovkasi birja kursidagi o'zgarishlar to'g'risida teleks, kompyuter aloqasi va aloqaning boshqa turlari yordamida axborot to'plab boradi.

Kreditlash davomida fond birjasida o'tkazilgan savdo natijalariga ko'ra, garovga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar qiymati pasaygan bo'lsa, u holda kredit qo'mitasining qaroriga muvofiq qarz oluvchiga shu summada qo'shimcha ta'minot berish talabi bildirilishi yoki kredit miqdori qaytarilib, kreditning ta'minlanmagan qismi muddatidan oldin undirilib olinishi mumkin.

Lombard krediti bo'yicha barcha majburiyatlari bajarilganidan keyingina garovga qo'yilgan qimmatli qog'ozlar va ular bo'yicha olingan daromadlar qarz oluvchiga qaytariladi.

Tovar(mol) garovi ostidagi lombard krediti. Lombard krediti uchun garov ko'rinishida faqatgina nisbatan baholi tovarlar, qaysiki ularning savdosi birjada

yuritilishi, tovar partiyasini miqdori va sifatini belgilash bilan bir vaqtda bahosini ham aniqlash imkonini berishi shartlarida ishlatilishi mumkin. Masalan, bu kofega, bug'doyga, shakarga, paxtaga tegishli. Bu tovarlarning qiymat bahosini aniqlash uncha qiyin emas. Tovar turiga qarab garov bahosi 50 dan 66 gacha $\frac{2}{3}$ % tebranib turadi. Garov sifatidagi tovarlar bank nomiga yuklatiladi. Bankka tovarni saqlashlik guvohnomasi beriladi. Ayrim hollarda bu mijozning o'zida ham qolishi mumkin. Lekin, bank ruxsatisiz tovardan foydalanishga haqqi yo'q. Yuldagi tovar ayniqsa, dengiz orqali tashiladigan tovarlar garovi ostidagi kredit keng tarqalgan hisoblanadi. Bunday paytda garov hujjati sifatida konosament ishlatiladi.

Konosament – bu yuklatilgan tovarga egalik qilish huquqini beradigan hujjat. Bu hujjatni yangi egasiga berish bilan u tovarlardan foydalanish huquqini ham oladi. Garov sifatida yuklangan tovarlarni ishlatishda yuk sug'urta hujjatlarining rasmiylashtirilishi muhim rol o'ynaydi.

Qimmatbaho metall garovi ostidagi kredit. Bu lombard kreditining eski usullaridan bo'lib, hozirda u juda kam ishlatiladi. Garovni baholashdagi qiymati bu asosan oltin tangalar, slitkalar, kumush, platina va boshqalar qariyb 95% qimmatbaho metall narxiga mos keladi.

Talabnoma garovi ostidagi kredit, har-xil moliyaviy talablar masalan, jamg'arma omonatlari, sug'urta shartnomasi bo'yicha talablar, ipotekalar va boshqalar garov sifatida xizmat qilishi mumkin. Talabnoma garovlarini baholashda ularning turlariga qarab ajratiladi, ammo ularning umumiy darajasi nisbatan yuqori bo'ladi.

Lombard krediti belgilangan muddatlarda qaytarilmagan hollarda bank imtiyozli oy tugaganidan keyin garov to'g'risidagi amaldagi qonunga muvofiq o'z garov huquqidan foydalanadi.

Lombardli kreditning kredit oluvchi uchun afzallik tomonlari quyidagilar hisoblanadi:

- likvidli mablag'larga kuchli ehtiyoj sezilgan taqdirda vaqtinchalik, qisqa muddatli pullarni yuzaga keltiradi;

- kreditning amal qilish muddati unga bo'lgan zaruriyatiga bog'liq ravishda o'rnatilishi mumkin;
- rentabelli qimmatli mulklar garovga qo'yilganda ularni sotishga zarurat qolmaydi;
- garovga qo'yilgan buyumga mulkchilik huquqi saqlanib qoladi;
- kredit beruvchi tomon uchun afzalligi.

II bob bo'yicha xulosa

2014 yilda eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida ularni aylanma mablag'larini to'ldirishga imtiyozli shartlarda 12 oy muddatga 585,5 mlrd. so'm miqdorida kreditlar ajratildi.

Aylanma resurslarning birlamchi shakllanishi korxona ta'sis etilgan vaktda, ya'ni ustav fondi tashkil etilganda sodir bo'ladi. Uning manbalari: aksionerlik kapitali, pay badallari, tarmokdagi aylanma resurslar, uzok muddatli kreditlar, byudjet mablag'lari hisoblanadi. Ustav fondi miqdorini ishlab chikarish jarayoniga investitsiyalangan pul mablag'lari (asosiy va aylanma) miqdori (o'lchovi) ko'rsatadi.

Harakatda bo'lgan korxonaning aylanma resurslarining asosiy manbai sifatida sotilgan maxsulot (ko'rsatilgan xizmat) ning narxi qatnashadi va tushumni taqsimlash jarayonida uning turli qismlari pul daromadlari va jamg'armalari shaklini oladi. Aylanma resurslar asosan foyda (asosiy va boshqa faoliyat turlaridan) va amortizatsiya ajratmalari hisobiga shakllanadi

2013 yilgi o'z mablag'lari va qarz mablag'lari nisbatini solishtiradigan bo'lsak, 32/72 ni tashkil etmoqda. Ushbu holatni ijobiy baholay olmaymiz. AQShning tajribali menejerlari umumiy kapital tarkibida qarz kapitalining ulushini 40 foizdan oshirmaslikni tavsiya qiladilar. Ya'ni, qarz va o'zlik kapitalining nisbati 40:60 bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi va ushbu holat qarzдорlik koeffitsienti 0,67 ga muvofiq keladi.

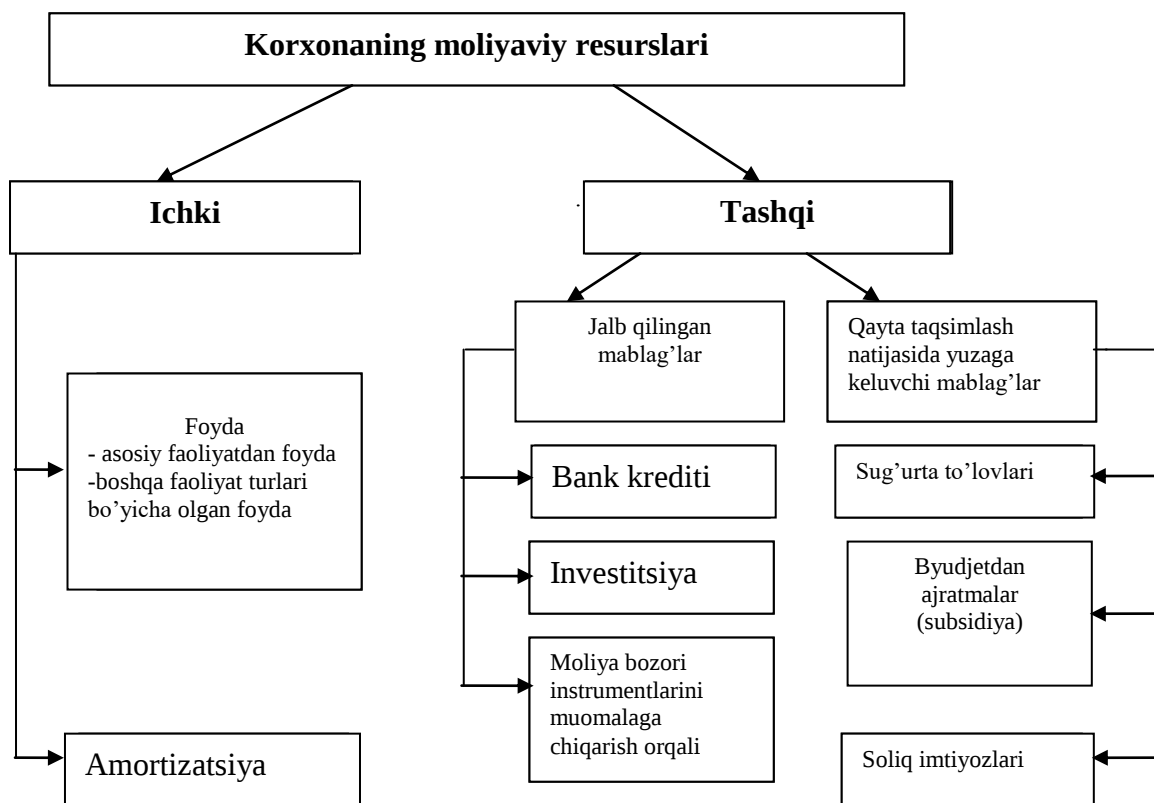
«ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasining tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli manbalar bilan ta'minlanganlikning tahlilidan ko'rinadiki, kompaniyaning moliyaviy barqarorligi joriy yilning boshida ham, yil oxirida ham nobarqaror holatda bo'lgan. Bunday natijalar bozor iqtisodiyoti sharoitida unchalik yaxshi natija deb hisoblanilmaydi. Shu sababli ham, kompaniya ma'muriyati moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rishi maqsadga muvofiq hisoblanadi

III BOB. IQTISODIYOTNI MOLIYALASHTIRISH SHAROITIDA KORXONA AYLANMA MABLAG'LARINI MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxona va xo'jalik yurituvchi sub'ekt o'z moliyaviy resurslarni turli hil usullardan foydalangan holda shakllantirishga harakat qiladi. Korxonaning moliyaviy resurslari korxonaning pul fondlari yig'indisi va qirimlarini o'z ichiga olib ular korxonani turli hil tashkilotlar (davlat byudjeti, bank, sug'urta muassasalari va boshqalar) oldidagi moliyaviy majburiyatlarini bajarishida asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

3-rasm

Korxona moliyaviy resurslari shakllanish manbalari¹²

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi har bir mamlakat moliya tizimining asosiy bo'g'ini bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy

¹² Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida moliya va byudjet tizimini takomillashtirish masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani, 2010 yil mart 2-qism, 125-bet

resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan pulli munosabatlar asosida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyasi vujudga keladi.

Korxonadagi moliyaviy resurslarni shakllantirish manbalariga qarab ikki guruhga bo'lish mumkin: ichki va tashqi.

Ichki manba asosan korxonaning o'z mablag'lari orqali shakllanadi. Ushbu mablag'lar korxonaning foydasi, ya'ni asosiy va boshqa faoliyat turlari bo'yicha olgan foydasini o'z ichiga oladi. Korxonaning boshqa faoliyat turlari bo'yicha olgan foydasiga asosiy vositalarni ijaraga berish yoki sotishdan olgan foydasi va boshqalarni kiritish mumkin. Amortizatsiya fondi korxonaning asosiy vositalarni ta'mirlash uchun ajratiladigan mablag'lar hisobiga shakllanadi. Boshqacha qilib aytganda yuqoridagilarni barchasi korxonaning birlamchi moliyaviy resurslari manbasi bo'lib hisoblanadi.

Tashqi manba esa turli hil shartlar asosida jalb qilingan mablag'lar yoki qayta taqsimlash natijasida yuzaga keladigan mablag'lar asosida shakllanishi mumkin. Bank krediti va investitsiyalar tashqi manbalarni ni shakllanishida asosiy omillardan bo'lib hisoblanadi. Bank krediti korxonaga turli xil shartlar asosida ma'lum bir muddatga va keyinchalik qaytarib berish sharti bilan jalb qilinishi mumkin bo'lgan pul mablag'larini o'z ichiga oladi. Investitsiyalarga esa tashqaridan jalb qilingan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlarni kiritish mumkin.

Bulardan tashqari korxona moliyaviy resurslarni moliya bozori instrumentlarini muomalaga chiqarish orqali ham shakllantirishi mumkin. Bunda korxona turli hildagi qimmatli qog'ozlarni (aktsiya, obligatsiya va boshqalar) emissiya qilish orqali tashqi mablag'larni jalb qilishi mumkin. Xorijiy mamlakatlar tajribasida bu usuldan juda keng miqyosda qo'llaniladi.

Qayta taqsimlash natijasida vujudga keluvchi manbalarga sug'urta badallari asosidagi to'lovlarni, boshqa emitentning qimmatli qog'ozlari bo'yicha foizli daromadlarni va byudjetdan ajratmalarni (subsidiya) kiritish mumkin.

Yuqorida biz korxonalarni qanday tashqi va ichki manbalar orqali moliyalashtirishini ko'rib chiqdik. Agar biz ularni taqqoslaydigan bo'lsak ikkala

usulni ham o'ziga xos bo'lgan ustunlik va kamchiliklarni ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda korxonaning o'z mablag'lari hisobiga moliyalashtirishini ijobiy holat deb baholashimiz mumkin. Lekin bunday holda korxona turli hildagi soliq va yig'implarni byudjetga to'lab bo'lganidan keyin o'z faoliyatini moliyalashtirishi mumkin. Chunki ichki manbalar asosan korxonaning oladigan foydasi hisobiga shakllanadi.

Tashqi manbalar hisobiga moliyalashtirishning moliyalashtirishning ham o'ziga hos bo'lgan ijobiy tomonlari mavjud. Birinchidan, korxona o'z faoliyatlarini tashqaridan jalb qilinadigan manbalar orqali moliyalashtirmoqchi bo'lsa unda bu korxonani moliyaviy jihatdan barqarorlashayotganidan dalolat beradi. Chunki korxonaga investitsiya kiritmoqchi bo'lgan investor, kredit bermoqchi bo'lgan bank tashkiloti iloji boricha moliyaviy jihatdan ijobiy natijalarga erishayotgan korxonalarga moliyaviy resurslarni joylashtirishga harakat qiladi. Ikkinchidan korxonaga investitsiya sifatida joylashtirilgan moliyaviy resurslarga ko'pgina hollarda soliq solinmaydi yoki soliq solish bo'yicha turli hildagi imtiyozlar beriladi.

Agar korxona kutilmaganda katta zarar ko'rsa yoki bankrot bo'lish arafasida turgan bo'lsa u holda korxona qayta taqsimlash natijasida yuzaga keluvchi tashqi manbalar orqali o'z faoliyatini moliyalashtirishga to'g'ri keladi. Bu turdagi moliyaviy resurslarga ham soliq solinmaydi. Ya'ni O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga ko'ra:

- byudjetdan berilgan subsidiyalari;

- sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta tavoni (sug'urta summasi) tariqasida olingan mablag'lari yuridik shaxslarning daromadi sifatida qaralmaydi.¹³

Qayta taqimlash natijasida vujudga keluvchi tashqi manbalar korxonani moliyaviy holatini rag'batlantirish maqsadida ham jalb etish mumkin. Ya'ni bunga soliqlardan beriladigan imtiyozlarini misol qilish mumkin. Bular korxonani

¹³ O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. - T.: «Adolat», 2008-y

daromadi sifatida qaralmasada lekin korxonalarni xarajatlarini qisqartirishiga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizdagi korxonalar ko'proq ichki moliyaviy resurs manbalaridan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirmoqdalar. Lekin yuqorida aytib o'tilganidek tashqi jalb qilingan manbalar orqali o'z faoliyatini moliyalashtirayotgan korxonalarga davlat tomonidan turli hildagi soliq imtiyozlari berilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki korxonalar ham ichki va tashqi manbalar uyg'unligidagi moliyaviy resurslardan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirishlari ko'proq maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning natijasida korxonalar ishlab chiqarish unumdorligining oshishiga va o'z moliyaviy holatini barqarorligini ta'minlashga erishishlari mumkin.

Aylanma mablag'lar aylanishini tezlashtirish nafaqat korxona uchun, balki butun iqtisodiyot uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa bugungi global miqyosda kechayotgan jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davrida iqtisodiyotning real sektori korxonalarida aylanma mablag'larga bo'lgan talabni qondirish, aylanma mablag'lar aylanuvchanligini oshirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Korxona aylanma mablag'laridan samarali foydalanish uchta asosiy ko'rsatkichni tavsiflaydi:

- 1) aylanish koeffitsienti;
- 2) aylanma mablag'larning yuklanish koeffitsienti;
- 3) vositalarning bir marta aylanish davomiyligi.

Aylanish koeffitsienti korxona aylanma mablag'larining ma'lum bir vaqt (yil, chorak) davomida amalga oshiruvchi aylanishini tavsiflaydi yoki aylanma mablag'larning har 1 so'miga to'g'ri keluvchi sotilgan mahsulotlarni ko'rsatadi. U quyidagi formula asosida hisoblab topiladi.

$$K_a = R_m : S_a$$

Bu yerda:

R_m – sotilgan mahsulot hajmi, pul o'lchovida;

S_a – aylanma mablag'larning o'rtacha qoldiq hajmi, pul o'lchovida (aylanma mablag'lar normativi).

Aylanma mablag'larning yuklanish koeffitsienti aylanish koeffitsientiga teskari bo'lgan qiymatdir. U sotilgan har 1 so'm mahsulotga sarflangan aylanma mablag'larni tavsiflaydi hamda quyidagi formula asosida hisoblab topiladi.:

$$K_{yu} = S_a : R_m$$

Bir marta aylanish davomiyligi kunlarda o'lchanadi hamda shu davrdagi kunlar sonini aylanish koeffitsientiga nisbati orqali quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$T = D : K_a$$

Bu yerda:

D – shu davrdagi kunlar soni (360, 90).

Aylanma mablag'larning to'liq aylanish muddati qanchalik kichik yoki bu aylanishlar soni qanchalik ko'p bo'lsa, aylana mablag'lar shunchalik kam talab qilinadi va aksincha, aylanma mablag'lar qanchalik tez aylanishda bo'lsa, shunchalik samarali ishlatiladi.

Bugungi kunda aylanma mablag'larda, ayniqsa, korxonalarning moddiy-tovar boyliklarida band bo'lgan yirik miqdordagi pul mablag'lari ularning to'liq saqlanishiga e'tibor qaratish, ulardan maqsadlarga muvofiq va samarali foydalanish, shuningdek, ularning aylanishini tezlashtirishni talab qiladi. Korxonalar oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish quyidagilarni amalga oshirishni talab qiladi:

- fan-texnika taraqqiyoti yutuqlarini keng qo'llash;
- ishlab chiqarishning barcha jarayonlarida ilmiy jihatdan asoslangan norma va normativlar tizimini yaratish;
- korxonalarni uzoq muddatli xo'jalik aloqalari yuritishga o'tkazish va kooperatsiya qilishni rivojlantirish;
- mahsulotlar, moliyaviy, moddiy va kuch-quvvat resurslarining sifat balansini tuzish;

- boshqarish tizimni tashkil etishning va rag'batlantirishning optimal shakllarini qo'llash.

Aylanma mablag'larning aylanishini tezlashtirish uchun kurashda har bir korxona ularning ishlab chiqarish va muomalada bo'lish muddatini qisqartirishga erishishi zarur. Gap shundaki, aylanma mablag'larning muomala sohasida sekin harakatlanishi korxonaning bu vositalardan ishlab chiqarishda foydalanishda erishgan yutuqlarini yo'qqa chiqarishdan tashqari, ularning umumiy aylanishini ham sekinlashtirishi mumkin. Shu sababli tayyor mahsulotni iste'molchiga etkazib berishni tezlashtirish yoki realizatsiya qilish muddatini qisqartirish ham aylanma mablag'larning aylanishini tezlashtirishning muhim yo'li hisoblanadi.

Aylanma mablag'larning aylanishini tezlashtirish samarasi, ulardan foydalanishni yaxshilash tufayli kamroq iste'mol qilinishi yoki qisman ozod qilinishida aks etadi. Aylanma mablag'lar mutlaq yoki nisbiy ozod qilinishi mumkin.

Mutlaq ozod qilish korxonaning aylanma mablag'larga bo'lgan ehtiyojini kamaytirishni tavsiflaydi hamda mavjud resurslardan ratsional foydalanishga oid turli tashkiliy-texnik chora-tadbirlar hisobiga amalga oshiriladi.

Nisbiy ozod qilish aylanma mablag'lari hajmining o'zgarishi hamda sotilgan mahsulot hajmining o'zgarishini aks ettiradi. Uni aniqlash uchun hisobot yilida aylanma mablag'larga ehtiyojni, mahsulotni mazkur davr mobaynida sotish bo'yicha haqiqiy aylanish hamda o'tgan davrdagi aylanishni (kunlarda) inobatga olgan holda hisoblash zarur. Ular o'rtasidagi farq ozod qilingan vositalar miqdorini beradi.

- Moliyaviy inqiroz sharoitida iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish borasidagi ishlar keyingi paytda qabul qilingan bir qator muhim farmon va qarorlar orqali ham namoyon bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy nochor korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish, modernizatsiyalash, texnik va texnologik jihatdan yangilash jarayoniga tijorat banklarining mablag'larini kengroq jalb qilishni yo'lga qo'yishga qaratilgan «Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari

to'g'risida»gi (2008 yil 18 noyabr), jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy oqibatlarini bartaraf etish, iqtisodiyot real sektori bazaviy tarmoqlarining iqtisodiy o'sishi barqaror sur'atlari va makroiqtisodiy mutanosibligi hamda barqaror ishlashini ta'minlash, ishchi kuchi bandligiga ko'maklashish, eksport qiluvchilar, sanoatning etakchi tarmoqlari korxonalarini hamda kichik biznesni aniq manzilli qo'llab-quvvatlashga qaratilgan «Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida»gi (2008 yil 28 noyabr) Farmonlari shular jumlasidandir. Xususan keyingi Farmonda davlat byudjetidan 491 mlrd. so'mdan ortiq mablag'larini tijorat banklari ustav jamg'armalarini va kredit resurslarini ko'paytirishga yo'naltirish orqali banklar tomonidan eksport qiluvchi korxonalarga, aylanma mablag'larini to'ldirish uchun imtiyozli kreditlar ajratish belgilab berilgan.

Joriy kon'yunktura keskin yomonlashib borayotgan hozirgi sharoitda eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarning tashqi bozorlarda raqobatdosh bo'lishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha konkret chora-tadbirlarni amalga oshirish va eksportni rag'batlantirish aylanma mablag'larini to'ldirish uchun korxonalarga Markaziy bank qayta moliyalash stavkasining 70 foizidan ortiq bo'lmagan stavkalarda 12 oygacha bo'lgan muddatga imtiyozli kreditlar berish amalga oshirilmoqda.

III bob bo'yicha xulosa

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki korxonalar ham ichki va tashqi manbalar uyg'unligidagi moliyaviy resurslardan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirishlari ko'proq maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning natijasida korxonalar ishlab chiqarish unumdorligining oshishiga va o'z moliyaviy holatini barqarorligini ta'minlashga erishishlari mumkin.

2008 yil 28 noyabrdagi «Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish

chora-tadbirlari dasturi to'g'risida» Farmonda davlat byudjetidan 491 mlrd. so'mdan ortiq mablag'larini tijorat banklari ustav jamg'armalarini va kredit resurslarini ko'paytirishga yo'naltirish orqali banklar tomonidan eksport qiluvchi korxonalarga, aylanma mablag'larini to'ldirish uchun imtiyozli kreditlar ajratish belgilab berilgan.

- Respublikamiz banklari tomonidan ko'rsatilgan yordam maxsulot eksport kiladigan korxonalarining barkaror ishlashini ta'minlashda muxim rol o'ynadi.

- Mahsulot eksport kiladigan korxonalarni ko'llab-kuvvatlash bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida ularning barkaror ishlashini ta'minlashga, 2011 yilda eksport xajmini 2,4 foiz oshirishga erishdik.

- 2014 yilda soliq yukini yanada kamaytirish, jumladan, yuridik shaxslar uchun foyda solig'i stavkasini 9 foizdan 8 foizga, jismoniy shaxslar uchun eng kam soliq hajmini 8 foizdan 7,5 foizga tushirish iqtisodiyotimiz rivojida albatta muhim ahamiyat kasb etdi.

- bunday soliq yengilliklari 130 milliard so'mdan ortiq mablag'ni tejash va uni korxonalar ixtiyorida qoldirib, ularning o'z aylanma mablag'larini ko'paytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash, shuningdek, aholi daromadlarini 90 milliard so'mdan ko'proq oshirish imkonini beradi.

XULOSA

Korxonalar faoliyatida aylanma resurslar muhim ahamiyatga ega, bularsiz hech bir korxona faoliyat ko'rsata olmaydi. Ularning mavjud bo'lishi har bir ishlab chiqarish jarayoni uchun majburiy element hisoblanadi. Bugun bozor iqtisodiyoti sari izchil borayotgan mamlakatimizda korxonalar moliyaviy barqarorligi uchun ham aylanma resurslarning o'rni nihoyatda muhim. Aylanma resurslarni moliyalashtirish jarayonlarini takomillashtirib borish korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash bilan birga mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Korxonaning moliyaviy ahvoli ko'p jihatdan aylanma mablag'lardan foydalanish darajasi va tuzilmasiga bog'liq bo'ladi. Mazkur daraja mahsulotning material sig'imi, elektr sig'imi, energiya sig'imi, moddiy resurs xarajatlari va undan foydalanish koeffitsienti kabi ko'rsatkichlarni tavsiflaydi. Aylanma mablag'lardan foydalanish ko'rsatkichlari quyidagilardir: aylanish koeffitsienti, bir marta aylanish davomiyligi va yuklanish koeffitsienti.

Bitiruv malakaviy ishining oldiga qo'yilgan maqsadidan kelib chiqib korxona aylanma mablag'larini moliyalashtirish manbalarining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha quyidagi xulosalar qilindi va muayyan tavsiyalar berildi:

1. Korxonalar ishlab chiqarish faoliyatini tashkil etishda mehnat qurollari (asosiy fondlar) va ishchi kuchidan tashqari, aylanma resurslarga ham ega bo'lishi zarur;

2. Aylanma mablag'lar ishlab chiqarish va uning uzluksizligini ta'minlashning moddiy asosi hisoblanadi;

3. Korxonaning o'z aylanma mablag'larini tashkil qilish manbalari quyidagilardan iborat:

1. Dastlab korxonaning tashkil bo'lish vaqtida shakllangan mablag'lari (davlat korxonasi bo'lsa byudjet manbalari, qo'shimcha korxona bo'lsa – investitsiya mablag'lari, xususiy korxona bo'lsa – tadbirkorning shaxsiy mablag'lari) hisobiga bo'lib, ular o'z aksini korxonaning ustav fondida topadi.

2. Xo'jalik yuritish jarayonida:

A) korxonaning olgan foydasi hisobiga;

B) agar korxonaning olgan foydasi etarli bo'lmasa, u holda bank krediti hisobiga;

C) aylanma mablag'larni tashkil qilishning o'ziga xos manbalaridan biri barqaror passivlardir;

4. Korxonaning qarz mablag'lari esa asosan bank qarzi hisobiga yoki har xil kreditor qarzlar hisobiga tashkil topadi, ular asosan mavsumiy xususiyatga ega.

Kreditor qarzlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- mol etkazib beruvchilar va pudratchilar bo'yicha qarzlar;
- byudjet bo'yicha qarzlar;
- sho'ba korxonalarga qarzlar;
- uyushma korxonalariga qarzlar;
- byudjetdan tashqari to'lovlar bo'yicha qarzlar;
- boshqa kreditor qarzlar.

5. Balans ma'lumotlariga qarab, korxonaning aylanma mablag'lari qanday manbalar hisobiga tashkil etilganligi o'rganiladi. Buni o'rganishning zarurligi shundaki, korxonalarning moliyaviy barqarorligi kredit olishga layoqatliligini aniqlashda o'zlik va qarz mablag'lari manbalari bilan qay darajada (qanday nisbatda) ta'minlanganlik ko'rsatkichi muhim ahamiyatga ega;

6. Aylanma resurslarning birlamchi shakllanishi korxona ta'sis etilgan vaktda, ya'ni ustav fondi tashkil etilganda sodir bo'ladi. Uning manbalari: aktsionerlik kapitali, pay badallari, tarmokdagi aylanma resurslar, uzok muddatli kreditlar, byudjet mablag'lari hisoblanadi. Ustav fondi mikdorini ishlab chikarish jarayoniga investitsiyalangan pul mablag'lari (asosiy va aylanma) mikdori (o'lchovi) ko'rsatadi.

7. Harakatda bo'lgan korxonaning aylanma resurslarining asosiy manbai sifatida sotilgan maxsulot (ko'rsatilgan xizmat) ning narxi qatnashadi va tushumni taqsimlash jarayonida uning turli qismlari pul daromadlari va jamg'armalari

shaklini oladi. Aylanma resurslar asosan foyda (asosiy va boshka faoliyat turlaridan) va amortizatsiya ajratmalari hisobiga shakllanadi;

8. «ALSKOM» OAJ ning 2013 yilgi o'z mablag'lari va qarz mablag'lari nisbatini solishtiradigan bo'lsak, 32/72 ni tashkil etmoqda. Ushbu holatni ijobiy baholay olmaymiz. AQShning tajribali menejerlari umumiy kapital tarkibida qarz kapitalining ulushini 40 foizdan oshirmaslikni tavsiya qiladilar. Ya'ni, qarz va o'zlik kapitalining nisbati 40:60 bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi va ushbu holat qarzдорlik koeffitsienti 0,67 ga muvofiq keladi;

9. «ALSKOM» OAJ qo'shma sug'urta kompaniyasining tovar-moddiy zaxiralarni qoplashga tegishli manbalar bilan ta'minlanganlikning tahlilidan ko'rinadiki, kompaniyaning moliyaviy barqarorligi joriy yilning boshida ham, yil oxirida ham nobarqaror holatda bo'lgan. Bunday natijalar bozor iqtisodiyoti sharoitida unchalik yaxshi natija deb hisoblanilmaydi. Shu sababli ham, kompaniya ma'muriyati moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash uchun tegishli chora-tadbirlar ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi;

10. 2008 yil 28 noyabrdagi «Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularni barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida» Farmonida davlat byudjetidan 491 mlrd. so'mdan ortiq mablag'larini tijorat banklari ustav jamg'armalarini va kredit resurslarini ko'paytirishga yo'naltirish orqali banklar tomonidan eksport qiluvchi korxonalarga, aylanma mablag'larini to'ldirish uchun imtiyozli kreditlar ajratish belgilab berilgan.

11. Respublikamiz banklari tomonidan ko'rsatilgan yordam maxsulot eksport kiladigan korxonalarning barkaror ishlashini ta'minlashda muxim rol o'ynadi;

12. Berilayotgan soliq yengilliklari 2014 yilda 130 milliard so'mdan ortiq mablag'ni tejash va uni korxonalar ixtiyorida qoldirib, ularning o'z aylanma mablag'larini ko'paytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash, shuningdek, aholi daromadlarini 90 milliard so'mdan ko'proq oshirish imkonini beradi.

13. Muxtasar aytganda, Inqirozga qarshi choralar dasturini amalga oshirish doirasida solik imtiyozlari va preferensiyalar berish xisobidan 500 milliard so'mdan ortik mablag' xo'jalik subektlari tasarrufida koldirildi. Bu mablag' ularning aylanma mablag'larini to'ldirish, ishlab chikarishni texnik kayta jixozlash, yangi turdagi maxsulotlarni o'zlashtirish, ishchilarni moddiy rag'batlantirish uchun yo'naltirildi.

14. Kompaniyalar moliyaviy menejmentini samarali tashkil etishda rivojlangan mamlakatlarda faoliyat yurituvchi kompaniyalarda shakllangan moliyaviy menejmentdan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda kompaniyalarda moliyaviy rejalashtirishni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

15. Korxonlarda moliyaviy menejmentni samarali tashkil etishda yuqori malakaga ega bo'lgan moliyaviy menedjerning o'rni muhimdir. Ya'ni moliyaviy menejer mavjud holatdan kelib chiqqan holda, noan'anaviy qarorlar qabul qilgan holda vaziyatni oqilona baholash imkoniyatiga ega bo'lishi biznesning garovi hisoblanadi. Shu bilan birga aylanma resurslardan foydalanish samaradaorligi ham oshadi.

16. 2014 yilda eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida ularni aylanma mablag'larini to'ldirishga imtiyozli shartlarda 12 oy muddatga 585,5 mlrd. so'm miqdorida kreditlar ajratildi.

17. 2014 yil mobaynida korxonalarni modernizatsiya qilish, texnologik va texnik jihatdan qayta jihozlash, aylanma mablag'larini to'ldirish maqsadlariga tijorat banklari tomonidan jami 8,5 trln. so'm yoki 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar ko'p investitsion kreditlar ajratildi.

18. Banklar tomonidan faqat ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan kreditlar hajmi 2013 yilga nisbatan 1,2 barobar, aylanma mablag'larni to'ldirish uchun ajratilgan kreditlar esa 1,3 martadan ziyod oshdi.

19. 2015 yilda yangi ishlab chiqarish korxonalarini barpo qilish, mavjud korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash hamda aylanma mablag'larini to'ldirish maqsadlariga tijorat banklari

tomonidan barcha manbalar hisobidan 2014 yilga nisbatan 1,2 barobarga ko'p investitsion kreditlar ajratilishi rejalashtirilmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki korxonalar ham ichki va tashqi manbalar uyg'unligidagi moliyaviy resurslardan foydalangan holda o'z faoliyatlarini moliyalashtirishlari ko'proq maqsadga muvofiq bo'lar edi. Buning natijasida korxonalar ishlab chiqarish unumdorligining oshishiga va o'z moliyaviy holatini barqarorligini ta'minlashga erishishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari. O'zbekiston Respublikasi Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning asarlari

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2012.y. (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan)
2. O'zbekiston Respublikasi "Budjet kodeksi". T.: O'zbekiston, 2014.y.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Aylanma mablag'larni to'ldirish uchun tijorat banklari tomonidan imtiyozli kreditlar ajratish hisobiga eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 156-sonli Qarori. Toshkent sh., 2009 yil 8 iyun,
4. "Davlat budjetining g'azna ijrosi to'g'risida"»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 26.08.2004. (o'zgartirish va qo'shimchalar bilan)
5. Tadbirkorlik: faoliyati erkinligining kafolatlari tug'risida Uzbekiston Respublikasining 2000 yil 25 may Qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. 2004 5-6 son 140-modda.
6. O'zbekiston Respublikasining «Investitsion faoliyat to'g'risida»gi qonuni, 1998-yil 24-dekabr.
7. "Mikrofirmalar va kichik korxonalarni rivojlantirishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2005 yil 20 iyun.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik sub'ektlarini huquqiy himoya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3619-sonli Farmoni (2005 yil 14 iyun).
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Korxonalar iqtisodiy nochorligining belgilarini aniqlash uchun mezonlar tizimi" qarori, 1999 yil 26 iyul

10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat xaridi tizimini optimallashtirish va unga kichik biznes sub'ektlarini jalb qilishni kengaytirish to'g'risida"gi PQ-1475 – sonli Qarori, 07.02.2011 y.

11. "O'zbekiston Respublikasining 2011 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-1449-son 24.12.2010.

12. "O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-1675-son 30.12.2011.

13. "O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi Prezident qarori. PQ-1887-son 25.12.2012.

14. "Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibini takomillashtirish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 3 sentyabr 414-son Qarori (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 16.06.07. 148-son qarori bilan tasdiqlangan yangi tahriri).

15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining "Davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish loyihasini amalga oshirishga tayyorlanish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 144-son Qarori 26.04.2002 y.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2013 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2014 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 2014 yil 18 yanvar.

17. "Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – Prezident I.Karimovning 2009 yilning asosiy yakunlari va 2010 yilda O'zbekistonni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi // Xalq so'zi, 30.01.2010.

18. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident I.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi // Xalq so‘zi, 28.01.2010.

19. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi. - Prezident I.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasi // Xalq so‘zi, 13.11.2010.

20. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo‘lini izchil davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir. – Prezident I.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma‘ruzasi // Xalq so‘zi, 07.12.2010.

21. Prezident I.Karimovning BMT Sammiti Mingyillik Rivojlanish Maqsadlariga bag‘ishlangan yalpi majlisidagi nutqi. Xalq so‘zi // 21.09.2010

22. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari / I.A.Karimov. – T: O‘zbekiston, 2009. – 56 b.

23. Karimov I.A. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Toshkent.: “O‘zbekiston”. 2011 y.

24. Karimov I.A. 2012 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi. -T.: O‘zbekiston. 2012 y.

25. Karimov I.A. “Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat‘iyat bilan davom ettirish” – T.: O‘zbekiston. 2013 y.

26. Karimov I.A. “Buyuk va muqaddassan, Mustaqil Vatan”. Ilmiy-ommabop risola. T.: “O‘zbekiston” 2011 yil. 200 b.

27. Karimov I.A. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo‘l ochib berish — ustuvor vazifamizdir. T.: O‘zbekiston. 2015 yi., 32 bet.

II. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar

28. Burxanov U. Davlat xaridi. T.:«infoCOM.UZ». 2010. 140b.
29. Karimov I.A.ning “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari” nomli asarini o'rganish bo'yicha O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2009. 120b.
30. Malikov T.S., Xaydarov N.X. Budjet daromadlari va xarajatlari. O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007. – 245b.
31. Malikov T.S., Xaydarov N.X. Davlat budjeti. O'quv qo'llanma – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2007. 84 b.
32. Nurmuxamedova B., Kabirova N. “Moliya”, O'quv qo'llanma. T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2012. 207b.
33. Qosimova G., Shaakramov K. Mahalliy budjetlar. O'quv qo'llanma. – T.: “Moliya”, 2012. 260 b.
34. Qoraliev T.M., Yaxshiboev G'.Q. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy ta'minlash mexanizmi. Monografiya - Toshkent.:Akademiya.2006
35. Srojiddinova Z. Budjetlararo munosabatlar. T.:«infoCOM.UZ». 2010. 156b.
36. Srojiddinova Z. O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi. T.:«infoCOM.UZ». 2010. 480b.
37. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik/. – T.: “Noshir”, 2012 yil
38. Vahobov A.V., Abdullaev E.A., O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari” nomli asarini o'rganish bo'yicha o'quv qo'llanma. T.: “IQTISOD-MOLIYA” , 2009. 100b.
39. Vahobov A., Qosimova G. Davlat moliyasini boshqarish. O'quv qo'llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA". 2008. 260 b.
40. В.В.Ковалева. Финансы. М.:Прспект. 2004

41. Нешиной А.С. Бюджетная система Российской Федерации (изд:10), Дашков и К. 2011. 336 стр.
42. Ковалёв Г. Д. Основы инновационного менеджмента. — М., 2005. — 208 с.
43. Романовский М.В.и др.Финансы.Учебник. -М,:ЮРАЙТ, 2006
44. Скляренко В.К. Экономика предприятия: Учебник.-М: ИНФРА-М, 2006.-526 стр.
45. Ходжаев Р., Эгамбердиев А., Исаев О. Государственный бюджет. Учебное пособие.- Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008 г. 112 стр.

III. Internet saytlari:

www.gov.uz (O'zbekiston Respublikasi hukumat portalı)

www.undp.uz (BMTTD rasmiy sayti)

www.lex.uz (Axborot ta'lim tarmog'i)

www.publicfinance.uz (O'zbekistonda budjet islohotlari loyihasi sayti)

www.stat.uz (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo'mitasi rasmiy sayti)